

บทที่ 2

พุทธบัญญัติเกี่ยวกับอาคารพุทธสถานในพระวินัยปิฎก

การศึกษาถึงลักษณะอาคารพุทธสถานในสมัยพุทธกาลนั้น ข้อมูลหลักฐานที่ใช้ในการศึกษานั้นส่วนมากจะมีปรากฏในคัมภีร์ทางศาสนาต่างๆ เช่น ศาสนาพุทธ ศาสนาเซน ศาสนาพราหมณ์ ในศาสนาพุทธก็มีพระไตรปิฎกเป็นคัมภีร์ที่มีความสำคัญต่อประวัติศาสตร์ของอินเดียและพุทธศาสนา ที่ได้รวบรวมขึ้นเป็นหมวดหมู่ในการทำสังคายนาครั้งแรก หลังจากพระพุทธเจ้าเสด็จปรินิพพานได้ประมาณ 3 เดือน ถึงแม้ว่าจะมีการสืบต่อกันลงมาหลายศตวรรษด้วยการท่องจำ (ต่อมาก็ได้รับการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร และแปลออกเป็นหลายภาษา) แต่ก็ได้ให้ความกระจ่างเกี่ยวกับเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ได้ดี โดยเฉพาะในการศึกษาวิจัยนี้ได้อาศัยแนวทางในพระวินัยปิฎกเป็นข้อมูลเบื้องต้นในการศึกษา การเริ่มต้นศึกษาโดยอาศัยข้อความในพระวินัยปิฎกเป็นสิ่งสำคัญลำดับแรก ก็เพื่อให้ทราบถึงความมุ่งหมายที่แท้จริงของอาคารพุทธสถานตามแนวทางคำสอนในพระพุทธศาสนา ตลอดจนข้อกำหนดต่างๆเกี่ยวกับอาคารในพระพุทธศาสนาว่าพระพุทธร่องค์ทรงมีบทบัญญัติไว้อย่างไร ซึ่งผลที่ได้จากการศึกษารวบรวมจากพระวินัยปิฎกนี้ส่วนหนึ่งทำให้ทราบถึงต้นกำเนิด และความเป็นมาของอาคารพุทธสถาน อีกส่วนหนึ่งทำให้ทราบถึงรูปแบบของอาคารพุทธสถานในระยะเริ่มแรกสมัยพุทธกาลได้เป็นบางส่วน ซึ่งสามารถใช้เป็นแนวทางในการวิเคราะห์ร่วมกับข้อมูลหลักฐานอื่นๆต่อไป

พุทธบัญญัติประเภทอาคารพุทธสถานตามลักษณะประโยชน์ใช้สอย

1. อาคารเสนาสนะ(ที่อยู่อาศัย)

พระวินัยเกี่ยวกับสถานที่สำหรับอยู่อาศัยซึ่งพระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติไว้ สถานที่อยู่พื้นฐานที่สุดคือ โคนไม้ (รุกขมูลเสนาสน) ไม่มีวัดหรือสถานที่อยู่ประจำ ที่ใช้จำพรรษาเหมือนปัจจุบัน ต่อมาเมื่อผู้ศรัทธาเลื่อมใสถวายอาราม(สวน) เช่น เขตวนารามเมืองสาวัตถี ถวายแด่พระพุทธเจ้า เช่น อนาถบิณฑิกเศรษฐี เวฬุวนารามเมืองราชคฤห์ เป็นพระราชนิเวศน์ของพระเจ้าพิมพิสาร กษัตริย์แห่งแคว้นมคธ ถวายให้เป็นที่พักของพระพุทธเจ้าและเหล่าพระสงฆ์พุทธสาวก สำหรับจำพรรษาในฤดูฝนหรือเป็นที่พักในการจาริกไปเพื่อสั่งสอนพระพุทธศาสนา ซึ่งสอดคล้องตามลักษณะรูปแบบของพระสงฆ์ในสมัยนั้นที่เรียกว่า อนาคาริก คือการจาริกไปอย่างไม่มีจุดหมาย จะพำนักอยู่กับที่เพียง 3 เดือนในช่วงฤดูฝน ดังมีพุทธพจน์ในวินัยปิฎก มหาวคค ความว่า

“ ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงจาริกไป เพื่อประโยชน์และความสุขของชนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูล และความสุขแก่ทายาทและมนุษย์ทั้งหลาย”¹

“... หม่อมฉันถวายสวนเวฬุวันนั้นแด่พระภิกษุสงฆ์ มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุขพระพุทธเจ้าข้า” (พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับอารามแล้ว ก็แสดงสมათานให้เห็นแจ้งแก่พระเจ้าพิมพิสาร และทรงตรัสอนุญาต)ดูกรภิกษุทั้งหลายเราอนุญาตอาราม”²

¹ วิ. มห. 4 / 32

² วิ. มห. 4 / 63

ในการถวายสวนให้เป็นที่พักนั้น ก็ยังไม่มีสิ่งปลูกสร้างอะไรภายในสวน พระสงฆ์ยังคงพำนักตาม
โคนไม้ ซอกเขา ถ้ำ ที่แจ้ง ลอมฟาง เป็นต้น ต่อมาก็มีผู้เลื่อมใสศรัทธาเห็นเหล่าพระสงฆ์มีอริยาบถทั้งงดงาม
พำนักตามโคนต้นไม้ในสวน จึงต้องการจะสร้างวิหารถวายพระภิกษุสงฆ์เหล่านั้น ภิกษุเหล่านั้นจึงไปเฝ้าทูล
อนุญาตต่อพระผู้มีพระภาค จึงทรงบัญญัติพุทธานุญาตเสนาสนะ 5 ชนิด คือ วิหาร ปราสาทหรือเรือนชั้น เรือน
มุงครึ่งเดียว เรือนโล้น และถ้ำ ให้เป็นอาคารที่พักอาศัย ดังมีพุทธพจน์ปรากฏในวินัยปิฎก จุลลुकค ดังนี้

“โดยสมัยนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ เวฬุวันวิหารอันเป็นสถานที่
พระราชทานเหยื่อกระแต เขตพระนครราชคฤห์ ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคยังมิได้ทรง
บัญญัติเสนาสนะแก่ภิกษุทั้งหลาย และภิกษุเหล่านั้นก็อยู่ในที่นั้นๆ คือ ป่า โคนไม้ ภูเขา
ซอกเขา ถ้ำเขา ป่าช้า ป่าชุก ที่แจ้ง ลอมฟาง.”³

“...ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตเสนาสนะ 5 ชนิด คือ วิหาร 1 เรือนมุงแถบ
เดียว 1 เรือนชั้น 1 เรือนโล้น 1 ถ้ำ 1.”⁴

หลังจากที่ได้ทรงมีพุทธานุญาตเสนาสนะนี้แล้ว ก็ได้มีผู้ที่มีความเลื่อมใสศรัทธาในพุทธศาสนาได้
สร้างเสนาสนะแบบที่ทรงมีพุทธานุญาตถวายในที่ต่างๆ เช่น อนาคตบัณฑิตกเศรษฐีหลังจากที่ได้ถวายสวนเขตวัน
แล้ว ต่อมาก็ได้ให้สร้างวิหารในภายหลัง และอาคารประกอบอื่นๆ เช่น ศาลา ชุ่มประตู่ หอฉัน ฯลฯ นอกจากนี้ก็
มีนางวิสาขา พระเจ้าพิมพิสาร ก็ได้สร้างปราสาทถวายดังที่มีปรากฏในวินัยปิฎก จุลลुकค ว่า

“ สมัยนั้น นางวิสาขา มิคารมารดาใครจะให้สร้างปราสาทมีเจดียงประดุก
เทริดที่ตั้งอยู่บนกระพองข้างถวายพระสงฆ์. ครั้งนั้นภิกษุทั้งหลายมีความสงสัยว่า
พระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตการใช้สอยปราสาทหรือไม่ทรงอนุญาตนอ จึงกราบทูล
เรื่องนั้น... ..ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตการใช้สอยปราสาททุกอย่าง.”⁵

“ สมัยนั้น พระเจ้าพิมพิสารจอมเสนามคธราช มีพระราชประสงค์จะทรงสร้าง
ปราสาทอาบปูนขาวถวายสงฆ์. ครั้งนั้น ภิกษุทั้งหลายเกิดสนเท่ห์ พระผู้มีพระภาค
ทรงอนุญาตเครื่องมุงชนิดใดไว้บ้างนอ ? จึงกราบทูลเรื่องนั้น... ..ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้ง
หลาย เราอนุญาตเครื่องมุง 5 ชนิด คือ กระเบื้อง 1 หิน 1 ปูนขาว 1 หญ้า 1 ใบไม้
1.”⁶

“ อนาคตบัณฑิตเศรษฐีได้ให้สร้างวิหารภายหลัง ไว้ในพระเขตวัน สร้างบริเวณ
สร้างชุ่มประตู่ สร้างศาลา สร้างหอฉัน สร้างโรงไฟ สร้างกบปียุกฎิ สร้างสระโบกขรณี
สร้างมณฑป”⁷

วิ. จุลล. 7/198

วิ. จุลล. 7/200

วิ. จุลล. 7/290

วิ. จุลล. 7/240

วิ. จุลล. 7/256

ในสมัยพุทธกาล การสร้างที่พักอาศัยถวายสำหรับพระภิกษุสงฆ์ในพุทธศาสนานั้นมีหลายแห่ง นอกจากที่ยกตัวอย่างข้างต้นนี้ก็ยังมีการสร้างวิหารถวายของหมอชิวโกมารภักจ์ นางอัมพาลี เป็นต้น การถวายสิ่งที่เป็นปัจจัยสี่ในการบริโภค อุปโภค แก่พระภิกษุสงฆ์เป็นการส่งเสริมบำรุงพระสงฆ์ในพุทธศาสนาให้ศึกษาพระธรรมวินัยได้อย่างเต็มที่ และแสดงธรรมอันเป็นเครื่องบรรเทาทุกข์เป็นการตอบแทน ทั้งนี้พระพุทธองค์ได้ตรัสถึงประโยชน์ของวิหารเหล่านั้นในวินัยปิฎก จุลลวคฺค ว่า

“วิหารย่อมป้องกันหนาว ร้อน และเนื้อร้าย นอกจากนั้นยังป้องกันงูและยุง ผ่นในสิริฤๅ นอกจากนั้น วิหารยังป้องกันลมและแดดอันร้อนกล้าที่เกิดขึ้นได้ การถวายวิหารแก่สงฆ์ เพื่อหลักเรือนอยู่ เพื่อความสุข เพื่อเพ่งพิจารณาและเพื่อเห็นแจ้ง พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญว่า เป็นทานอันเลิศ เพราะเหตุนี้แล คนผู้ฉลาด เมื่อเล็งเห็นประโยชน์ตน พึงสร้างวิหารอันรื่นรมย์ ให้แก่ภิกษุทั้งหลายผู้พหุสูตรอยู่ในวิหาร เกิด อன்றึงมีน้ำใจเลื่อมใส ถวายข้าว น้ำ ผ้า และเสนาสนะอันเหมาะสมแก่พวกเขา ในพวกเขาผู้ซื่อตรง เพราะพวกเขาจะยอมแสดงธรรม อันเป็นเครื่องบรรเทาสรรพทุกข์ แก่เขา อันเขารู้ทั่วถึงแล้ว จะเป็นผู้ไม่มีอาสวะปรินิพพานในโลกนี้”⁸

ในพระวินัยปิฎกยังประกอบด้วยพุทธพจน์ที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาต เกี่ยวกับลักษณะของวิหารเป็นจำนวนหลายข้อ ส่วนเสนาสนะประเภทอื่นๆไม่ได้กล่าวถึงในรายละเอียดเช่นเดียวกับวิหาร ซึ่งผู้วิจัยเข้าใจว่า อาจจะใช้รายละเอียดขององค์ประกอบอาคารในแบบเดียวกันกับของวิหาร ในเสนาสนะทั้ง 5 ชนิดที่ทรงอนุญาต จะต่างกันที่รูปทรงของอาคาร และมีความเป็นไปได้ว่ารูปแบบของอาคารอาจจะทรงบัญญัติให้สอดคล้องตามลักษณะสถาปัตยกรรมที่มีอยู่เดิมในแต่ละท้องถิ่น ในส่วนของรายละเอียดขององค์ประกอบอาคารแบบวิหารนั้นสามารถสรุปได้ตามที่ปรากฏในพระวินัยปิฎก ได้ดังนี้

ลักษณะของวิหารในระยะแรกๆในสมัยนั้น อาคารวิหารมีลักษณะที่บ ไม่มีช่องหน้าต่าง มีแต่เพียงช่องเปิดที่ผนังเป็นประตู แต่ไม่มีบานประตู หลังคาวิหารมุงด้วยหญ้า เวลาอากาศร้อนก็จะร้อนมาก ถ้าอากาศหนาวก็หนาวมากเช่นเดียวกัน แสดงให้เห็นถึงสภาพอากาศที่มีความแปรปรวนสูงมีความแตกต่างกันมากในเวลากลางคืนกับกลางวันหรือในแต่ละฤดู พระพุทธเจ้าทรงตรัสให้ปรับปรุงโดยรื้อหลังคาหญ้าลงมาฉาบด้วยดินทั้งข้างนอกและข้างใน ต่อมาก็มีวัสดุอื่นๆอีก 4 ชนิดที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตไว้เพิ่มเติมนอกจากหญ้าได้แก่ กระเบื้อง หิน ปูนขาว และใบไม้ พื้นวิหารเป็นพื้นดินถมแต่งให้เป็นสีดำด้วยดินผสมวัสดุอื่นๆเช่น แกลบและยางไม้ น้ำปลา(ใช้ฟอกสีได้) เดิมวิหารมีระดับต่ำจึงก่อมูลคันดินถมพื้นยกให้สูงกว่าระดับดินเดิมป้องกันน้ำท่วม เป็นลักษณะฐานวิหารด้วยวัสดุที่กำหนดคือ อิฐ หรือ หิน ไม้ และให้มีบันไดพร้อมราวยึดจับขึ้นบนพื้นวิหารที่ยก ระดับ ด้วยวัสดุอย่างเดียวกัน ฝาวิหารอาจจะทำมาจากอิฐ หรือ หิน ฉาบด้วยดินผสมวัสดุอื่นๆ ให้มีสีเหลือง หรือ สีขาว

ภายในตัววิหาร เป็นห้องโถงโถงห้องเดียว ต่อมาก็ให้มีการใช้ผ้าม่านกันแบ่งเป็นสัดส่วน เพราะการนอนอยู่รวมกันในวิหารโถงของภิกษุ มีความรู้สึกละอายต่อกัน แต่ก็ยังสามารถเปิดดูถึงกันได้ ก็แก้ไขให้กันเป็นฝาสูงเพียงครึ่งเดียว ก็ยังยื่นขึ้นมองเห็นทะลุกันได้ ในที่สุดจึงกำหนดรูปแบบของห้องแบ่งเป็น 3 ชนิดที่สามารถ

⁸วิ. จุลล. 7/203

ทำได้ในวิหารคือ ห้องสี่เหลี่ยมจัตุรัส 1 ห้องยาว 1 ห้องคล้ายตึกโล้น⁹ ทั้งนี้ได้กำหนดตำแหน่งของแปลนห้องให้เหมาะสมกับขนาดของวิหารไว้ คือ ถ้าวินหารกว้างจะวางแปลนห้องไว้ริมด้านใดด้านหนึ่งของโถงหรือวางไว้กลางโถงวิหารก็ได้ แต่ถ้าวิหารเล็กก็วางแปลนห้องเฉพาะริมด้านใดด้านหนึ่งของโถงเท่านั้น ข้างฝาวิหารก็ให้มีไม้เคียวติดฝา ไม้ฉากทนต์ สำหรับแขวนตุ้มยาม ไม่ให้วางบนพื้นระเกะระกะ และมดปลวก หนู มาแตะกัด ตุ้มหรือยามของสงฆ์

การตกแต่งภายใน พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้มีการเขียนภาพในวิหาร (ไม่ระบุว่าส่วนใด เช่น ฝาเพดาน) ห้ามไม่ให้เขียนภาพสตรีบุรุษ ทรงอนุญาตภาพดอกไม้ ภาพเครือเถา พันมังกร ดอกจอกหักกลีบ เพดานเดิมในวิหารไม่มี ต่อมาภิกษุได้รับอันตรายจากงูหล่นลงมาจากหลังคาวิหาร ภายหลังจึงให้มีเพดานในวิหาร และเพิ่มเติมเกี่ยวกับข้อกำหนดเรื่องประตู บานประตู การเปิดช่องหน้าต่าง บานหน้าต่าง¹⁰ ด้วยเหตุผลเดียวกันคือป้องกันสัตว์เลื้อยคลาน และแก้ไขเรื่องการระบายอากาศในวิหาร เป็นต้น

นอกจากนั้นพระพุทธเจ้าทรงตรัสแก้ไขปรับปรุงเรื่องฝนสาดฝาวิหาร ให้มีแผงกันสาด ทำจากดินปนเถ้ากับขี้วัว และต่อเติมในส่วนระเบียงแบบโล่งโถง เฉลียง ลับแล หน้ามุขมีหลังคา ต่อมาก็ให้มีกันสาดเลื่อนฝาค้าที่ระเบียง(ผู้วิจัยเข้าใจว่าอาจจะหมายถึงฝ้ายกขึ้นได้แบบบานกระทุ้งไม้ค้ำยัน ซึ่งมีทั่วไปตามเรือนริมน้ำ) ต่อมาก็ให้มีการล้อมบริเวณวิหารเป็นลักษณะชานโดยรอบวิหาร พร้อมทั้งมีขุมประตูเข้ามาในบริเวณชานก่อนจะถึงตัววิหาร ขุมประตูทางเข้าซึ่งให้ยกระดับป้องกันน้ำท่วมตรงประตู ด้านในหลังคาของขุมประตู ให้มีการอาบดินเป็นสีพร้อมเขียนลายตกแต่ง ตามที่อนุญาตในการตกแต่งในวิหารของพระฉัพพัคคีย์

พุทธพจน์ที่ตรัสไว้เกี่ยวกับองค์ประกอบอาคารแบบวิหารที่วิเคราะห์มาข้างต้น รวบรวมเรียงตามลำดับข้อตามพระวินัยปิฎกมีดังนี้

“[204] ชาวบ้านได้ทราบข่าวว่า พระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตวิหารแล้ว จึงช่วยกันสร้างวิหารถวายโดยเคารพ. วิหารเหล่านั้นยังไม่มีบานประตู. งู แมลงปอง และตะขาบ เข้าอาศัย. ภิกษุทั้งหลายกราบทูลเรื่องนั้น...ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตบานประตู...(ต่อไปกล่าวถึงองค์ประกอบของประตู)...”

“[206] สมัยนั้น วิหารมุงด้วยหญ้า ถึงฤดูหนาวก็หนาว ถึงฤดูร้อนก็ร้อน. ภิกษุทั้งหลายกราบทูลเรื่องนั้น...ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ร้อยลงแล้วอาบด้วยดินทั้งข้างนอกข้างใน.”

“[207] สมัยนั้น วิหารยังไม่มีหน้าต่าง ไม่เป็นประโยชน์แก่นัยนิตา อบกลิ่นเหม็นไว้. ภิกษุทั้งหลายกราบทูลเรื่องนั้น... ..ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตหน้าต่าง 3 ชนิด คือ หน้าต่างมีซุกชี 1 หน้าต่างมีชาย 1 หน้าต่างมีซี่กรง 1. ที่ซอกหน้าต่าง กระแตและค่างควาเข้าไปได้. ภิกษุทั้งหลาย กราบทูลเรื่องนั้น...ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตผ้าผืนเล็กสำหรับหน้าต่าง. ที่ริมผ้าผืนเล็ก กระแตและค่างควายังเข้าไปได้...ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตบานหน้าต่าง มู่ลี่หน้าต่าง.”

⁹รูปแบบของห้องที่เป็นสี่เหลี่ยมจัตุรัสและห้องยาวสามารถที่จะเข้าใจได้ แต่ห้องคล้ายตึกโล้นยังไม่มีคำอธิบายได้ชัดเจน

¹⁰ดูรายละเอียดในหัวข้อประตู-หน้าต่าง

"[208] สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายนอนบนพื้นดิน เนื้อตัวและจีวรแปดเปื้อนด้วยฝุ่น ภิกษุทั้งหลายกราบทุลเรื่องนั้น...ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ลาดด้วยหญ้า. หญ้าที่ลาดถูกหนูกัดบ้าง ปลวกกัดบ้าง...ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตแผ่นกระดานคล้ายตั้ง...."

"[222] สมัยนั้น ทืออยู่อาศัยของพวกเดียรถียทาสิชาว. พื้นเขาแต่งให้เป็นสีดำ. ฝาเขาทำปกริกรรมให้เป็นสีเหลือง. ชาวบ้านเป็นอันมาก พวกกันไปดูที่อยู่พวกเดียรถีย. ภิกษุทั้งหลายกราบทุลเรื่องนั้น...ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตสีชาว สีดำ ทำปกริกรรมด้วยสีเหลือง ในวิหาร."

"[223] สมัยนั้น ฝาหยาบ สีขาวไม่จับ. ภิกษุทั้งหลายกราบทุลเรื่องนั้น...ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ใช้ดินปนแกลบ แล้วกวาดด้วยเกรียง สีขาวจะได้จับ...(จากนั้นก็ตรัสวิธีแก้ไขถ้าวิธีแรกยังไม่สำเร็จ)..."

"[224] สมัยนั้น ฝาหยาบ สีเหลืองไม่จับ. ภิกษุทั้งหลายกราบทุลเรื่องนั้น...ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ใช้ดินปนแกลบ แล้วกวาดด้วยเกรียง สีเหลืองจะได้จับ...(จากนั้นก็ตรัสวิธีแก้ไขถ้าวิธีแรกยังไม่สำเร็จ)..."

"[225] สมัยนั้น พื้นดินหยาบไป สีดำไม่จับ. ภิกษุทั้งหลายกราบทุลเรื่องนั้น...ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ใช้ดินปนแกลบ แล้วกวาดด้วยเกรียง สีดำจะได้จับ...(จากนั้นก็ตรัสวิธีแก้ไขถ้ายังไม่สำเร็จ)..."

"[226] สมัยนั้น พระฉัพพัคคีย์ให้ช่างเขียนภาพสตรีบุรุษไว้ในวิหาร. ชาวบ้านเที่ยวชมวิหารเห็นเข้า จึงเพ่งโทษ ดิเตียน โพนทะนา..... ภิกษุทั้งหลายกราบทุลเรื่องนั้น...ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย.... เราอนุญาตภาพดอกไม้ ภาพเครื่องเถา พื้นมังกรดอกจอกหักกลีบ."

"[227] สมัยนั้น วิหารมีพื้นต่ำ. น้ำท่วมได้. ภิกษุทั้งหลายกราบทุลเรื่องนั้น...ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ถมพื้นที่ให้สูง. ดินที่ถมพัง...ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตก่อกร 3 อย่าง คือ ก่อด้วยอิฐ ศิลา(หิน) ไม้. ภิกษุทั้งหลายขึ้นลงลำบาก...ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตบันได 3 อย่างคือ บันไดอิฐ ศิลา ไม้. ภิกษุทั้งหลายขึ้นลงพลัดตก.... ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตราวสำหรับยึด."

"[228] สมัยนั้น วิหารมีพื้นโล่งโคง. ภิกษุทั้งหลายละอายที่จะนอน จึงกราบทุลเรื่องนั้น...ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตผ้าม่าน ภิกษุทั้งหลายเลิกผ้าม่านมองดูกัน. ภิกษุทั้งหลายกราบทุลเรื่องนั้น...ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตฝา กิ่งหนึ่ง. คนมองดูข้างบนจากฝากิ่งหนึ่งได้. ภิกษุทั้งหลายกราบทุลเรื่องนั้น...ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตห้อง 3 ชนิด คือ ห้องสี่เหลี่ยมจตุรัส 1 ห้องยาว 1 ห้องคล้ายตึกโล้น 1."

"[229] สมัยนั้น วิหารเล็ก ภิกษุทั้งหลายกันห้องไว้ตรงกลาง. อุบัติไม่มี. ภิกษุทั้งหลายกราบทุลเรื่องนั้น...ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ทำห้องไว้ส่วนข้างหนึ่งในวิหารเล็ก แต่ในวิหารใหญ่ทำไว้ตรงกลางได้."

"[230] สมัยนั้น เชิงฝาวิหารเก่า. ภิกษุทั้งหลายกราบทูลเรื่องนั้น...ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตกรอบเชิงฝา. ฝาวิหารถูกฝนสาด... ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตแฉงกันสาด ดินปนเข้ากับขี้วัว."

"[231] สมัยนั้น งูตกจากหลังคามุงหญ้าถูกคอกภิกษุรูปหนึ่ง. เธอกลัว ร้องไวยวายเป็น...ภิกษุทั้งหลายกราบทูลเรื่องนั้น...ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตเพดาน."

"[232] สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายชวนงูไว้ที่เท่าเตียงบ้าง ที่เท่าตั้งบ้าง. หนูและปลวกกัดกิน. ภิกษุทั้งหลายกราบทูลเรื่องนั้น...ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตไม้เคียวติดฝา ไม้ฉากหนวด."

"[234] สมัยนั้น วิหารยังไม่มีระเบียบ หน้าที่พักอาศัยมิได้. ภิกษุทั้งหลายกราบทูลเรื่องนั้น...ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตระเบียบ เจริญ ลับแล หน้ามุขมีหลังคา ระเบียบโล่งโถง. ภิกษุทั้งหลายละอายที่จะนอน...ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตกันสาดเลื่อนฝาค้า."

"[237] สมัยนั้น วิหารยังไม่มีเครื่องล้อม... ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ล้อมด้วยเครื่องล้อม 3 อย่าง คือ อิฐ ศิลา ไม้. ชุ่มประตูดังไม่มี...ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตชุ่มประตู. ชุ่มประตูมีพื้นที่ต่ำไป. น้ำท่วมได้...ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ถมที่สูง. ชุ่มประตูไม่มีบาน...ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตบานประตู กรอบเข็ดหน้า ครกกรองรับเคียวประตู ห่วงข้างบน สายยู ไม้หัวลิง ลิ่ม กลอน ช่องดาล ช่องเชือกชัก เชือกชัก. ผงหญ้าที่มุงชุ่มประตูตกเกลื่อน...ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้รื้อลง ฉาบทั้งข้างบนข้างล่าง ให้มีสีขาว สีดำ สีเหลือง มีลายดอกไม้ มีเครือเถา พันมังกร ดอกจอกห้ากลีบ."¹¹

2. หอฉัน, โรงน้ำฉัน, โรงไฟ

-- ด้วยเหตุที่ว่าเดิมการฉันอาหารของภิกษุทั้งหลายฉันในที่แจ้ง มีความลำบากด้วยอากาศร้อนบ้างหนาวบ้าง จึงทรงอนุญาตให้มีหอฉัน พร้อมทั้งอาคารประกอบอื่นๆที่เห็นว่าจำเป็นต้องมีเพื่อเกื้อหนุนและเอื้ออำนวยต่อภิกษุทั้งหลาย ในการประพฤติปฏิบัติธรรมให้เป็นผลตามความมุ่งหมาย เช่น โรงน้ำฉัน, โรงไฟ เป็นต้น

หอฉัน

รูปแบบของหอฉันไม่มีระบุชัดเจนว่ามีรูปแบบอย่างไร วัตถุประสงค์ที่ให้มีหอฉันก็เพื่อให้เป็นสถานที่ฉันอาหารรวมกันของสงฆ์ จากเดิมที่ฉันในที่แจ้งมีความลำบากด้วยอากาศร้อนบ้างหนาวบ้าง กล่าวโดยสรุปว่าหอฉันนั้นทรงอนุญาตให้มีไว้ตามพระวินัย และเหตุผลที่กล่าวมา

ลักษณะของหอฉัน แต่เดิมอาจจะสร้างอยู่ในระดับต่ำ มีน้ำท่วมถึงได้ จึงให้ยกระดับสูงขึ้นเป็นฐานดินถมจากดินเดิม โดยถมดินให้สูงขึ้น และก่อขอบคันดินถมเพื่อมิให้ดินถมนั้นพังลงมา ด้วยวัสดุแบบเดียวกับวิหาร คือ อิฐ ศิลา ไม้ พร้อมทั้งมีบันไดขึ้นลงซึ่งทำจากวัสดุชนิดเดียวกัน มีราวจับยึด พร้อมทั้งให้ปรับปรุงหลังคาหอฉัน

¹¹วิ. จุลล. 7/204,206-208,222-232,234

ซึ่งมุงด้วยหญ้าตกลงมาเคลื่อนหอนั้น ให้รื้อลงมาฉาบโอบดินทั้งข้างบนข้างล่าง ให้มีสีขาว สีดำ สีเหลือง มีลวดลายดอกไม้ เครื่องเถา ฟันมังกร ดอกจอกหักกลับ ติดตั้งราวจิ้วรดังพุทธพจน์ในวินัยปิฎก จุลลुकค ว่า

" [235] สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายฉันอาหารในที่แจ้ง ลำบากด้วยหนาวบ้าง ร้อนบ้าง ภิกษุทั้งหลายจึงกราบทูลเรื่องนั้น... ..ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตหอนฉัน. หอนฉันมีพื้นที่ต่ำ น้ำท่วมได้...ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตหอนฉันให้ถมพื้นที่สูง. ดินที่ถมพัง...ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ก่อกรุดินถมได้ 3 ชนิด คือ อีฐ ศิลา ไม้. ภิกษุทั้งหลายขึ้นลงลำบาก...ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตบันได 3 อย่างคือ บันไดอีฐ ศิลา ไม้ ภิกษุทั้งหลายขึ้นลงพลัดตก.... ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตราวสำหรับยึด. ผงหญ้าที่มุงหอนั้นตกลงเคลื่อน...ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้รื้อลงแล้วฉาบโอบดินทั้งข้างบนข้างล่างให้มีสีขาวย สีดำ สีเหลือง มีลวดลายดอกไม้ เครื่องเถา ฟันมังกร ดอกจอกหักกลับ ราวจิ้วระสายระเตียง."¹²

โรงน้ำฉัน

เนื่องจากเห็นว่าน้ำที่ใช้สำหรับดื่ม นั้น วางกลางแจ้งถูกแดดเผา จึงให้มีโรงน้ำดื่ม สำหรับพระภิกษุสงฆ์ ซึ่งจะมีรายละเอียดของวิธีการแก้ไขปัญหาน้ำท่วม องค์ประกอบสถาปัตยกรรมอื่นๆแบบเดียวกันทั้งหมดกับหอน เพียงแต่ภายในมีภาชนะชั่งน้ำสำหรับดื่ม และอนุญาตให้ใช้สังข์ตักน้ำ และขันตักน้ำสำหรับดื่ม ตัวอาคารไม่กล่าวถึงรายละเอียดว่ามีลักษณะอย่างไร แต่ก็พอจะสันนิษฐานจากคำว่า “ประรำ” ตามพจนานุกรมมีความหมายว่าเป็นอาคารปลูกสร้างขึ้นชั่วคราว หลังคาแบนๆลาดด้วยผ้าหรือใบไม้ ซึ่งหมายถึงได้ว่าเป็นอาคารที่มีเฉพาะหลังคาคลุมเท่านั้น ไม่มีผนัง ดังในวินัยปิฎก จุลลुकค ว่า

"[236] ...น้ำฉันถูกแดดเผา...ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตโรงน้ำฉัน ประรำน้ำฉัน. โรงน้ำฉันมีพื้นที่ต่ำ น้ำท่วมได้...ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ถมพื้นที่สูง. ดินที่ถมพัง...ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ก่อกรุดินถมได้ 3 ชนิด คือ อีฐ ศิลา ไม้. ภิกษุทั้งหลายขึ้นลงลำบาก...ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตบันได 3 อย่างคือ บันไดอีฐ ศิลา ไม้ ภิกษุทั้งหลายขึ้นลงพลัดตก.... ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตราวสำหรับยึด. ผงหญ้าที่มุงโรงน้ำฉันตกลงเคลื่อน...ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้รื้อลงแล้วฉาบโอบดินทั้งข้างบนข้างล่างให้มีสีขาวย สีดำ สีเหลือง มีลวดลายดอกไม้ เครื่องเถา ฟันมังกร ดอกจอกหักกลับ ราวจิ้วระสายระเตียง ภาชนะตักน้ำฉันยังไม่มี...ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตสังข์ตักน้ำดื่ม ขันตักน้ำดื่ม."¹³

¹² วิ. จุลล. 7/235

¹³ วิ. จุลล. 7/236

โรงไฟ

โรงไฟมีไว้สำหรับก่อกองไฟในฤดูหนาว ซึ่งภิกษุทั้งหลายมักจะก่อไปทั่วบริเวณอาราม ทำให้เกิดความสกปรก จึงทรงบัญญัติให้ด้านหนึ่งของอารามเป็นที่ตั้งของโรงไฟ โดยรายละเอียดของโครงสร้าง องค์ประกอบ สถาปัตยกรรมก็กำหนดเป็นแบบเดียวกันกับหอฉัน ต่างกันที่โรงไฟจะมีประตูเปิด-ปิด แสดงว่าอาจจะมึนนิ่งกัน (ไม่มีบัญญัติไว้) เพราะใช้เป็นสถานที่สำหรับก่อกองไฟในเตาผิงให้เกิดความร้อนภายในโรงไฟ เพื่อให้ความอบอุ่นแก่พระภิกษุสงฆ์ในฤดูหนาว ดังในวินัยปิฎก จุลลวคฺค ว่า

“[239] สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายก่อกองไฟไว้ในที่นั้นๆ ทั่วบริเวณ. บริเวณสกปรกภิกษุทั้งหลายกราบทุลเรื่องนั้น...ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ทำโรงไฟไว้ในที่ควรส่วนข้างหนึ่ง. โรงไฟมีพื้นที่ต่ำ น้ำท่วมได้...ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ถมพื้นที่สูง. ดินที่ถมพัง...ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ก่อกรุดินถมได้ 3 ชนิด คือ อีฐ ศิลา ไม้. ภิกษุทั้งหลายขึ้นลงลำบาก...ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตบันได 3 อย่างคือ บันไดอีฐ ศิลา ไม้ ภิกษุทั้งหลายขึ้นลงพลัดตก... ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตราวสำหรับยึด. โรงไฟไม่มีบานประตู. ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตบานประตู กรอบเช็ดหน้า ครอบรองรับเศียรประตู ห่วงข้างบน สายยู ไม้หัวลิง ลิ้ม กลอน ช่องดาล ช่องเชือกชัก เชือกชัก. ผงหญ้าที่มุ่งโรงไฟตกเคลื่อน...ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้รื้อลง ฉาบทั้งข้างบนข้างล่าง ให้มีสีขาว สีดำ สีเหลือง มีลายดอกไม้ มีเครือเถา พันมังกรดอกจอกหักลิบ ราวจิวร สายระเดียง...”¹⁴

3. โรงจกรมและเรือนไฟ

พระผู้มีพระภาคได้ทรงปรารภคำแนะนำของหมอชีวกโกมารภัจ เกี่ยวกับสุขภาพของสงฆ์ จึงทรงอนุญาตที่จกรมและเรือนไฟ¹⁵ สำหรับอบกาย(ทำให้เหงื่อออก) ทั้งนี้เพราะเห็นว่าพระสงฆ์ฉันอาหารที่สมบูรณ์ขึ้น เนื่องจากผู้เลื่อมใสถวายอาหารที่มีความเพียบพร้อมในด้านต่างๆ ทำให้มีร่างกายสะสมสิ่งที่ทำให้เกิดโทษกับสุขภาพมากขึ้น จึงมีวัตถุประสงค์เพื่อให้สุขภาพพระภิกษุสงฆ์แข็งแรง ไม่เจ็บป่วยได้ง่าย จึงให้มีที่จกรมและเรือนไฟนี้ เป็นที่ฟื้นฟูสุขภาพ

โรงจกรม

เมื่อพิจารณาจากพุทธพจน์ในวินัยปิฎก เดิมเป็นเพียงลานดิน ปรับพื้นที่เรียบไม่ให้เจ็บเท้าในการเดินจกรม ต่อมาก็ให้ยกระดับเป็นฐานดินถมไม่ให้น้ำท่วมถึง โดยใช้วิธีการเดียวกันที่กล่าวมาแล้วในข้อที่ผ่านมาข้างต้น พร้อมทั้งให้มีบันได ราวจับยึด ขึ้นฐานจกรม แต่ยังไม่มึนนิ่งกัน ก็มีภิกษุที่เดินจกรมพลัดตกลงมา จึงให้มีรั้วรอบบนฐานจกรม แต่ก็ยังไม่สมบูรณ์เพราะเห็นว่าเดินจกรมท่ามกลางอากาศร้อนบ้าง หนาวบ้าง จึงให้ต่อเติมเป็นโรงจกรม โดยมีลักษณะโครงสร้างของโรงเรือนเช่นเดียวกับที่กล่าวมาข้างต้นในข้ออื่นๆ ดังปรากฏในวินัยปิฎก จุลลวคฺค ความว่า

¹⁴ วิ จุลล. 7/239

¹⁵ ผู้วิจัยเปรียบเทียบเหมือนส่วนที่เป็น ส่วนบริการสุขภาพของชุมชนสงฆ์ เช่นเดียวกับ Health Club ของคนทั่วไป

"[78]...ครั้งนั้นหมอซิวโกมารักได้ไปสู่มืองเวสาลีด้วยกิจจำเป็นบางอย่าง
ได้เห็นภิกษุทั้งหลาย มีร่างกายอันโทษสังสม มีอาพาธมาก ได้กราบทูลพระ
ผู้มีพระภาคว่า...บัดนี้ ภิกษุทั้งหลายมีร่างกายอันโทษสังสม มีอาพาธมาก....
ขอพระผู้มีพระภาค ได้โปรดทรงอนุญาตที่จงกรมและเรือนไฟแก่ภิกษุทั้งหลายเกิด...
...ภิกษุทั้งหลายจักอาพาธน้อย."

"[79]...ทรงตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลายเราอนุญาตที่จงกรมและเรือนไฟ."

"[80]...ภิกษุทั้งหลายจงกรมในที่ชรุระ เท้าเจ็บ. จึงกราบทูลเรื่องนั้นแต่พระผู้
มีพระภาค...ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ทำที่จงกรมให้เรียบ."

"[81]...ที่จงกรมมีพื้นที่ต่ำ. น้ำท่วม...ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้
ทำที่จงกรมให้สูง. ที่ถมพังลง...ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ก่อมูลดินที่
ถม 3 ชนิด คือ ก่อด้วยอิฐ 1 ก่อด้วยหิน 1 ก่อด้วยไม้ 1 . ภิกษุทั้งหลายขึ้นลง
ลำบาก... ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตบันได 3 ชนิดคือ บันไดอิฐ 1 บันได
หิน 1 บันไดไม้ 1 . ภิกษุทั้งหลายขึ้นลงพลัดตก...ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เรา
อนุญาตราวสำหรับยึด."

"[82]...ภิกษุทั้งหลายจงกรมอยู่ในที่จงกรม พลัดตกลงมา. ...ตรัสว่า ดูกรภิกษุ
ทั้งหลาย เราอนุญาตรั้วรอบที่จงกรม."

"[83]...ภิกษุทั้งหลายจงกรมอยู่กลางแจ้ง ลำบากด้วยหนาวบ้าง ร้อนบ้าง. ...
ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตโรงจงกรม... ผงหญ้าที่มุ่งโรงจงกรมตก
เกลื่อน...ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้รื้อลง ฉาบทั้งข้างบนข้างล่าง ให้มี
สีขาว สีดำ สีเหลือง มีลายดอกไม้ มีเครือเถา พันมังกร ดอกจอกหักกลีบ ราวจิวร
สายระเดียง..."¹⁶

เรือนไฟ

ลักษณะของเรือนไฟก็เช่นเดียวกับอาคารอื่นๆ ในส่วนที่เกี่ยวกับหลังคา วัสดุ การยกระดับพื้นดินถม
บันได ราวบันได ประตู ต่างกันที่ด้านในของเรือนไฟ จะมีเตาไฟและปล่องควัน ซึ่งการวางตำแหน่งของเตาไฟก็
จะกำหนด เช่นเดียวกับการวางแผนห้องในวิหาร คือพิจารณาตามขนาดของเรือนไฟ ถ้าเรือนไฟมีขนาดเล็กก็
ให้วางไว้ด้านใดด้านหนึ่งของห้อง ถ้าเรือนไฟมีขนาดกว้างก็ให้วางไว้ตรงกลางห้องได้ พื้นของเรือนไฟจะปูด้วย
อิฐหรือหิน ไม้ย่างใดอย่างหนึ่ง เพื่อไม่ให้เป็นโคลนตม เนื่องจากในเรือนไฟ จะมีการราดน้ำรดตัวถ้าภายในมี
ความร้อนมาก และมีระบบระบายน้ำไม่ให้น้ำขัง

ด้านนอกเรือนไฟให้มีการล้อมบริเวณเป็นชานด้านนอก เป็นกำแพงทำด้วยอิฐ หิน หรือไม้ พร้อมทั้งมี
ซุ้มประตูและบานประตู ยกระดับป้องกันน้ำท่วม มีบันไดขึ้นลงเข้าสู่บริเวณชานก่อนถึงตัวเรือนไฟ พื้นบริเวณ
ชานให้ถมด้วยกรวดก่อน ถ้าไม่เต็มให้วางศิลาเรียบ และมีทอระบายน้ำ ในบริเวณชานด้านนอก ก็ให้สร้างศาลา
ใกล้เรือนไฟ สำหรับผลัดเปลี่ยนจิวร มีราวพาดจิวรและราวตากจิวร

¹⁶ วิ. จุลล. 7/78-83

พร้อมทั้งให้มีบ่อน้ำบริเวณใกล้เรือนไฟ ถมพื้นปากบ่อให้สูงป้องกันน้ำท่วม แล้วก่อสร้างบ่อน้ำยกระดับ โดยวิธีการเดียวกัน คือก่อด้วยวัสดุที่กำหนด 3 อย่างเท่านั้น ทั้งให้ล้อมรั้ว ไม่ให้พลัดตกลงมา พร้อมกับมีราวจับ ยึด เหนือปากบ่อให้แขวนรอกสำหรับตักน้ำ โดยกำหนดดังสำหรับตักน้ำในบ่อ 3 ชนิดคือ ถังน้ำโลหะ ถังน้ำไม้ ถังน้ำหนัง

ต่อมาก็ให้มีศาลาสำหรับบ่อน้ำ ด้วยเห็นว่าภิกษุตักน้ำในที่แจ้ง หนาวบ้าง ร้อนบ้าง และให้ปรับปรุง หลังคาตามแบบวิธีเดียวกันที่กล่าวมาแล้ว มีฝาปิดบ่อน้ำกันฝนหรือฝุ่นลงไปบ่อน้ำ นอกจากนี้ก็จัดให้มีที่อาบน้ำ เป็นกิจลักษณะ คือ ให้กันกำแพงปิดบังที่อาบน้ำไม่ให้เกิดความละอายของภิกษุ และสร้างลารางระบายน้ำ แบบเปิด ด้วยวัสดุได้ 3 ชนิดเช่นเดียวกันคือ อิฐ หิน และไม้ นอกจากนี้ก็มีอุบาสกต้องการถวายเรือนไฟมีบันลัม ซึ่งพระพุทธเจ้าก็ทรงอนุญาตเรือนไฟมีบันลัม¹⁷ ดังพุทธพจน์ที่ตรัสไว้ในวินัยปิฎก จุลลวคฺค ว่า

“[84]...เรือนไฟมีพื้นที่ต่ำไป. น้ำท่วมได้...ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เรา อนุญาตให้ถมพื้นที่ให้สูง. ที่ถมพังลง...ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ก่อ มูลดินที่ถม 3 ชนิด คือ ก่อด้วยอิฐ 1 ก่อด้วยหิน 1 ก่อด้วยไม้ 1 . ภิกษุทั้งหลายขึ้น ลงลำบาก... ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตบันได 3 ชนิดคือ บันไดอิฐ 1 บันไดหิน 1 บันไดไม้ 1 . ภิกษุทั้งหลายขึ้นลงพลัดตก...ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เรา อนุญาตราวสำหรับยึด. เรือนไฟไม่มีบานประตู...ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เรา อนุญาตบานประตู กรอบเช็ดหน้า ครกกรองเดียวประตู ห่วงข้างบน สายยู ไม้หัวลิง กลอน ลิ่ม ช่องตาล ช่องสำหรับชักเชือก เชือกสำหรับชัก. เเชิงฝาเรือนไฟชำรุด. ...ตรัส ว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ก่อให้ต่ำ. เรือนไฟไม่มีปล่องควัน...ตรัสว่า ดูกร ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตปล่องควัน.”

“[85]...ภิกษุทั้งหลายทำที่ตั้งเตาไฟไว้กลางเรือนไฟขนาดเล็ก. ไม่มีอุบจาร... ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ทำสถานที่ตั้งเตาไฟไว้ส่วนข้างหนึ่ง เฉพาะ เรือนไฟขนาดเล็ก เรือนไฟขนาดกว้าง ตั้งไว้ตรงกลางได้.”

“[86]...เรือนไฟที่มุงด้วยหญ้าใหม่เกรียม ...ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เรา อนุญาตให้รื้อลงจาดินทั้งข้างบนข้างล่าง. เรือนไฟเป็นตม...ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้ง หลาย เราอนุญาตให้ปูเครื่องลาด 3 อย่าง คือ เครื่องลาดอิฐ 1 เครื่องลาดหิน 1 เครื่องลาดไม้ 1. เรือนไฟก็ยังเป็นตมอยู่นั่นเอง...ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เรา อนุญาตให้ชำระล้าง. น้ำขัง...ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตที่ระบายน้ำ.

“[88]...เรือนไฟยังไม่มีเครื่องล้อม ...ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ ล้อมรั้ว 3 อย่าง คือ รั้วอิฐ 1 รั้วหิน 1 รั้วไม้ 1. ชุ่มประตูยังไม่มี...ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้ง หลาย เราอนุญาตชุ่มประตู. ชุ่มประตูมีพื้นที่ต่ำไป. น้ำท่วมได้...ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้ง หลาย เราอนุญาตให้ถมที่สูง. ชุ่มประตูไม่มีบาน...ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เรา

¹⁷1. ในพระไตรปิฎกฉบับประชาชน หน้า 263 ได้อธิบายว่า ทรงอนุญาตเรือนไฟที่มุงหลังคาเป็นรูปวงกลม

2. ตามภาษาบาลี นิลเลข ๓๓๓ตามรํ ใโบราณแปลกันว่า เรือนไฟที่ไม่มีรอยมุง อ่างเปรียบเทียบไว้ในเล่มเดียวกัน

อนุญาตบานประตู กรอบเข็ดหน้า ครกกรองรับเดียวประตู ห่วงข้างบน สายยู ไม้หัวลิง ลิ่ม กลอน ช่องดาล ช่องเขือกชัก เขือกชัก."

"[89].. ผงหญ้าที่มุงซุ้มประตูตกเคลื่อน...ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้รื้อลง ฉาบทั้งข้างบนข้างล่าง ให้มีสีขาว สีดำ สีเหลือง มีลายดอกไม้ มีเครื่องเผา ฟันมังกร ดอกจอกหน้ากลีบ. บริเวณเป็นตม...ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลายเราอนุญาตให้โรยกรวดแร่. กรวดแร่ยังไม่เต็ม...ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้วางศิลาเรียบ. น้ำขัง.. ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตทอระบายน้ำ."

"[91]..สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายวางจิวรไว้บนพื้นดินในเรือนไฟ. จิวรเปื้อนฝุ่น. ภิกษุทั้งหลายกราบทุลเรื่องนี้...ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตรวจิวร สายระเดียจิวรในเรือนไฟ ครั้นจิวรถูกฝนเปียก. ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตศาลาใกล้เรือนไฟ ศาลาใกล้เรือนไฟมีพื้นที่ต่ำ. น้ำท่วม...ตรัสว่า....เราอนุญาตให้ถมให้สูง. ดินถมพังลง...ตรัสว่า เราอนุญาตให้ก่อมูลดิน...ภิกษุทั้งหลายขึ้นลงลำบาก...ขึ้นลงพลัดตก...ตรัสว่า...เราอนุญาตรวสำหรับยึด."

"[92] สมัยต่อมา ผงหญ้าบนศาลาเรือนไฟตกเคลื่อน...ตรัสว่า ...เราอนุญาตให้รื้อลงฉาบดินทั้งข้างบนข้างล่าง..."

"[94] สมัยต่อมา น้ำในเรือนไฟไม่มี. ภิกษุทั้งหลายกราบทุลเรื่องนี้...ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตบ่อน้ำ. ขอบบ่อน้ำทุดพัง...ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ก่อมูลดิน 3 อย่าง คือ ก่อด้วยอิฐ 1 ก่อด้วยหิน 1 ก่อด้วยไม้ 1 บ่อน้ำต่ำไป. น้ำท่วมได้. ...ตรัสว่า.... เราอนุญาตให้ถมสูง. ดินที่ถมพังทลาย. ...ตรัสว่า เราอนุญาตให้ก่อรูด้วยวัสดุ 3 ชนิด.....รวสำหรับยึด."

"[95]...เราอนุญาตคันไผ่คล้ายคันชั่ง ระหัดชัก ระหัดถีบ. ภาชนะแตกเสียหายมาก...ตรัสว่า เราอนุญาตถังน้ำ 3 อย่าง คือ ถังน้ำโลหะ 1 ถังน้ำไม้ 1 ถังน้ำหนัง 1."

"[96]...บ่อน้ำยังไม่มีฝาปิด ผงหญ้าบ้าง ฝุ่นบ้าง ...ตรัสว่า เราอนุญาตฝาปิด."

"[99]...สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายสงน้ำในที่นั้นๆ ในอาราม. อารามเป็นตม. ...ตรัสว่า เราอนุญาตลำรางระบายน้ำ. ลำราง โลงโถง. ภิกษุทั้งหลายอายุที่จะสงน้ำ...ตรัสว่า ...เราอนุญาตให้กันกำแพง 3 ชนิด คือกำแพงอิฐ 1 กำแพงหิน 1 กำแพงไม้ 1. ลำรางระบายน้ำเป็นตม...ตรัสว่า... เราอนุญาตเครื่องลาด 3 ชนิดคือ อิฐ 1 หิน 1 ไม้ 1 น้ำขัง...ตรัสว่า เราอนุญาตทอระบายน้ำ"

"[102]...สมัยนั้น อุบาสกผู้หนึ่งประสงค์จะสร้างเรือนไฟมีบันลมถวายภิกษุสงฆ์...ตรัสว่า.....เราอนุญาตเรือนไฟมีบันลม." ¹⁸

¹⁸ วิ. จุลล. 7/84-86,88,89,91,92,94-96,99,102

4. วัจจกฏี

วัจจกฏีหมายความว่าอาคารซึ่งใช้เป็นสถานที่อุปัชฌายะของพระภิกษุสงฆ์ หรือสัทธิอุปัชฌายะ ด้วยพระพุทธรูปเจ้าทรงเห็นว่าการถ่ายอุปัชฌายะในอาราม(สวน) หรือบริเวณโดยรอบที่อยู่อาศัย ทำให้เกิดความสกปรก และส่งกลิ่นเหม็นในบริเวณอาราม จึงจัดให้มีหลุมสำหรับถ่ายอุปัชฌายะในบางส่วนข้างหนึ่งของอาราม ต่อมาจึงให้ปรับปรุงเพื่อแก้ปัญหาให้สอดคล้องกับสภาพพื้นที่ และประโยชน์ใช้สอยตามลำดับคือ แก้ปัญหาน้ำท่วมหลุมอุปัชฌายะ โดยให้ถมพื้นโดยรอบปากหลุมให้สูงขึ้น ก่อกรูขอบโดยรอบปากหลุมและมูลดินที่ถมด้วยวัสดุชนิดเดียวกันที่กล่าวมาแล้ว ให้มีบันได ราวสำหรับยึด เวลาถ่ายจะนั่งที่ขอบหลุมมีภิกษุพลัดตกลงไป สุดท้ายก็ให้ลาดพื้นปิดปากหลุมแล้วเจาะรูตรงกลางและรางปัสสาวะ มีเขียงรองเท้า ไม้ชำระ ที่ใส่ไม้ชำระ และฝาปิดไม่ให้ส่งกลิ่นเหม็น

ต่อมาจึงให้สร้างเป็นวัจจกฏี จากเดิมที่อยู่กลางแจ้ง พร้อมทั้งล้อมรั้วกันสัตว์ ส่วน บริเวณ มีซุ้มประตูทางเข้า บันไดซุ้มประตู บริเวณชานโดยรอบวัจจกฏีก็ปูด้วยศิลาเรียบ ซึ่งเป็นวิธีการเดียวกันกับบทบัญญัติในข้อที่กล่าวมา จะต่างกันที่ลักษณะการใช้งานภายในเท่านั้น มีพุทธพจน์ที่ตรัสเกี่ยวกับวัจจกฏี ดังนี้

“[190]..ภิกษุทั้งหลายถ่ายอุปัชฌายะลงในที่นั้นๆในอาราม อารามสกปรก...
 ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตให้ถ่ายอุปัชฌายะในบางส่วนข้างหนึ่ง. อารามมี
 กลิ่นเหม็น...ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตหลุมถ่ายอุปัชฌายะ. ขอบปากหลุม
 พัง...ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตให้ก่อกรูด้วยวัสดุ 3 อย่าง.คือ ก่อด้วยอิฐ
 1 ก่อด้วยหิน 1 ก่อด้วยไม้ 1 . หลุมอุปัชฌายะมีพื้นค้ำน้ำท่วมได้... ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้ง
 หลายเรานุญาตให้ถมพื้นให้สูง. ดินที่ถมพื้นพัง...ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เรา
 อนุญาตให้ก่อกรูด้วยวัสดุ 3 อย่าง.คือ ก่อด้วยอิฐ 1 ก่อด้วยหิน 1 ก่อด้วยไม้ 1
 ภิกษุทั้งหลายขึ้นลงลำบาก... ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตบันได 3 ชนิดคือ
 บันไดอิฐ 1 บันไดหิน 1 บันไดไม้ 1 . ภิกษุทั้งหลายขึ้นลงพลัดตก...ตรัสว่า ดูกรภิกษุ
 ทั้งหลาย เรานุญาตราวสำหรับยึด.ภิกษุทั้งหลายนั่งถ่ายอุปัชฌายะแล้วตกลงไป ...
 ตรัสว่า เรานุญาตให้ลาดพื้นแล้วเจาะช่องถ่ายอุปัชฌายะไว้ตรงกลาง . ภิกษุทั้งหลาย
 นั่งถ่ายลำบาก...ตรัสว่า...เรานุญาตเขียงรองเท้าอุปัชฌายะ. ภิกษุทั้งหลายถ่าย
 ปัสสาวะออกไปข้างนอก...ตรัสว่า เรานุญาตรางรองปัสสาวะ. ไม้ชำระไม่มี ตรัสว่า
 เรานุญาตไม้ชำระ ตะกร้ารองรับไม้ชำระไม่มี ตรัสว่า.. เรานุญาตตะกร้ารองรับไม้
 ชำระ. หลุมอุปัชฌายะไม่ได้ปิด มีกลิ่นเหม็น..ตรัสว่า ..เรานุญาตฝาปิด.”

“[191]...สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายถ่ายอุปัชฌายะในที่แจ้งลำบากด้วยร้อนบ้าง
 หนาวบ้าง จึงกราบทูลเรื่องนั้น...ตรัสว่า เรานุญาตวัจจกฏี. วัจจกฏีไม่มีบานประตู...
 ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตบานประตู กรอบเข็ดหน้า ครกกรองเดียวประตู
 ห่วงข้างบน สายยู ไม้หัวลิง กลอน ลิ่ม ช่องดาล ช่องสำหรับชักเชือก เชือกสำหรับ
 ชัก. ผงหญ้าที่มุงวัจจกฏีตกเกลื่อน...ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตให้รื้อลง
 ฉาบทั้งข้างบนข้างล่าง ให้มีสีขาว สีดำ สีเหลือง มีลายดอกไม้ มีเครือเถา พื้นมังกร
 ดอกจอกห้ากลีบ ราวจิวร สายระเดียง...”

“[192]...สมัยนั้น ภิกษุรูปหนึ่งชราทุพพลภาพ ถ่ายอุปัชฌายะแล้วลุกขึ้นล้มลง.
 จึงกราบทูลเรื่องนั้น... ตรัสว่า ..เรานุญาตเชือกห้อยสำหรับเหนี่ยว.”

"[193]...สมัยนั้น วัจจกฏีไม่ได้ล้อม. จึงกราบทูลเรื่องนั้น... ตรัสว่า ..เราอนุญาตให้ล้อมเครื่องล้อม 3 อย่างคือ อิฐ ศิลา ไม้."

"[194]... ชุ่มประตวยังไม่มี...ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตชุ่มประตู. ชุ่มประตูมีพื้นที่ต่ำไป. น้ำท่วมได้...ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ถมที่สูง. ชุ่มประตูไม่มีบาน...ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตบานประตู.(รายละเอียดอื่นๆตามข้อ 191) ...บริเวณลิ้น...ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลายเราอนุญาตให้โรยกรวด แร่. กรวดแร่ยังไม่เต็ม...ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้วางศิลาเรียบ. น้ำขัง.. ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตท้อระบายน้ำ..."¹⁹

5. โรงอุโบสถ

เดิมการทำอุโบสถก็จะทำกันตามบริเวณวิหาร โดยมีได้กำหนดที่แน่ชัด จึงทำให้เกิดความสับสนในหมู่พระภิกษุสงฆ์ที่มาจากที่ต่างๆไม่ทราบสถานที่แน่นอน ว่าทำอุโบสถ ณ ที่ใด พระพุทธเจ้าจึงทรงมีพุทธบัญญัติให้สมมติโรงอุโบสถจากเสนาสนะทั้ง 5 รูปแบบที่พระองค์ทรงตรัสอนุญาต คือ วิหาร เรือนมุงแถบเดียว เรือนชั้น เรือนโล้น หรือถ้ำ ที่สงฆ์ในแต่ละพื้นที่สีมาต้องการแล้วทำอุโบสถ พร้อมทั้งอธิบายถึงวิธีการสมมติโรงอุโบสถ โดยการประกาศเลือกเอาชื่อวิหารใดวิหารหนึ่งใน 5 ชนิดที่ตรัสไว้ประกาศแก่ภิกษุสงฆ์ ถ้าไม่มีผู้ใดขัดแย้งก็ให้ประกาศวิหารที่เห็นชอบนั้นให้ทราบทั่วกัน และหากโรงอุโบสถนั้นคับแคบเกินไปก็ให้สมมติพื้นที่ด้านหน้าโรงอุโบสถให้เพียงพอตามต้องการ พร้อมทั้งให้พระสงฆ์รูปอื่นเห็นชอบด้วย ดังปรากฏในวินัยปิฎก มหาวคฺค ว่า

"[157] ก็โดยสมัยนั้นแล ภิกษุทั้งหลายสวดปาติโมกข์ตามบริเวณวิหาร โดยมีได้กำหนดที่ พระอาคันตุกะทั้งหลายไม่รู้ว่่า วันนี้พระสงฆ์จักทำอุโบสถที่ไหน จึงพากันกราบทูลเรื่องนั้นแต่พระผู้มีพระภาค. พระผู้มีพระภาครับสั่งแก่พระภิกษุทั้งหลาย ว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงสวดปาติโมกข์ตามบริเวณวิหาร โดยมีได้กำหนดที่ รูปใดสวด ต้องอาบัติทุกกฏ.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้สมมติวิหาร เรือนมุงแถบเดียว เรือนชั้น เรือนโล้น หรือถ้ำ ที่สงฆ์จำนงให้เป็นโรงอุโบสถแล้วทำอุโบสถ....(แล้วก็ตรัสแสดงวิธีสมมติโรงอุโบสถ)..."²⁰

เมื่อวิเคราะห์ดูแล้วพบว่าในสมัยพุทธกาล ไม่ได้กำหนดรูปแบบของอุโบสถหรือโบสถ์เป็นเหมือนเช่นในปัจจุบัน จุดประสงค์เพียงแต่ต้องการให้มีสถานที่ที่ใช้เฉพาะสำหรับการสวดปาติโมกข์ ตามวันที่กำหนดเท่านั้น จึงให้สมมติอาคารหลังใดหลังหนึ่งตามรูปแบบอาคารที่ทรงบัญญัติไว้เป็นที่ทำอุโบสถ' โดยแยกจากอาคารที่ใช้ประโยชน์อย่างอื่นอยู่แล้ว และเพื่อไม่ให้เกิดความสับสน ภายในโรงอุโบสถก็มีเพียงอาสนะที่ใช้สำหรับรอนั่งไม่ให้จิวรเปื้อนฝุ่น ซึ่งแสดงให้เห็นว่าพื้นที่ภายในโรงอุโบสถเป็นพื้นดิน ให้มีการตามประทีปหรือโคมไฟแสดงถึงการทำอุโบสถในช่วงเวลากลางคืน ดังมีในวินัยปิฎก มหาวคฺค ความว่า

¹⁹ วิ. จลล. 7/ 190-194

²⁰ วิ. มหา. 4 /157

" [179]... สมัยต่อมาในโรงอุโบสถไม่มีใครปูอาสนะไว้ ภิกษุทั้งหลายนั่งที่พื้นดิน ทั้งตัว ทั้งจีวรเปื้อนฝุ่น... ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ปูอาสนะในโรงอุโบสถ...

สมัยต่อมา ในโรงอุโบสถ ไม่ได้ตามประเพณีไว้. เวลาจำศีลภิกษุทั้งหลายเหยียบกายกันบ้าง เหยียบจีวรกันบ้าง...ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ตามประเพณีในโรงอุโบสถ."²¹

6. โรงเสด็จ

ในสมัยพุทธกาล พระภิกษุสงฆ์ต้องตัดเย็บจีวรด้วยตนเอง โดยกระทำในที่แจ้ง ลำบากด้วยอากาศร้อนบ้าง หนาวบ้าง โดยตรัสอนุญาตในลักษณะเดียวกันคือ ให้ถมและก่อขอบมูลดิน ให้มีบันได รวบบันได หลังคา การตกแต่งได้หลังคา โดยใช้วัสดุอย่างเดียวกันกับที่ทรงอนุญาตในข้ออื่นที่กล่าวมา ดังปรากฏในวินัยปิฎก จุลลวคฺค ว่า

" [66] สมัยต่อมา ภิกษุทั้งหลายเย็บจีวรอยู่ในที่แจ้ง ลำบากด้วยความหนาวบ้าง ร้อนบ้าง... ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตโรงเสด็จ...โรงเสด็จมีพื้นที่ต่ำ น้ำท่วมได้...ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ถมพื้นที่สูง. ดินที่ถมพัง...ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ก่อกรุดินถมได้ 3 ชนิด คือ อฐิ ศิลา ไม้. ภิกษุทั้งหลายขึ้นลงลำบาก...ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตบันได 3 อย่างคือ บันไดอฐิ ศิลา ไม้ ภิกษุทั้งหลายขึ้นลงพลัดตก.... ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตราวสำหรับยึด. ผงหญ้าที่มุ่งโรงเสด็จตกลงเคลื่อน...ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้รื้อลงแล้วฉาบโบกดินทั้งข้างบนข้างล่างให้มีสีขาว สีดำ สีเหลือง มีลวดลายดอกไม้ เครื่องประดับ พันทอง ดอกจอกหักกลีบ รววจีวร สายระเดียง "²²

พุทธบัญญัติเกี่ยวกับที่ตั้งและผังบริเวณของ สังฆาราม

แบบแผนของผังบริเวณไม่มีปรากฏชัด แต่ก็มีพุทธพจน์ที่แสดงถึงลักษณะการจัดหาสถานที่ที่เหมาะสมในการสร้างพุทธสถานสำหรับเป็นที่ประทับของพระพุทธเจ้าและสาวกของพระองค์ อันเป็นการแสดงความสัมพันธ์ระหว่างศาสนสถานกับชุมชน คือ เป็นสถานที่ไม่ไกลหรือใกล้มากนักจากชุมชน มีการคมนาคมสะดวกไปมาได้ง่าย ไม่พลุกพล่านด้วยผู้คนในเวลากลางวัน กลางคืนมีความเงียบสงบ ดังที่ปรากฏในพระราชดำริของพระเจ้าพิมพิสาร ถึงการจัดหาสถานที่ที่เหมาะสมเป็นที่ประทับของพระพุทธเจ้าและเหล่าสาวก ซึ่งได้แก่ เวฬุวันวาราม ในวินัยปิฎก มหาวิคฺค ความว่า

"[63] ...พระผู้มีพระภาคพึงประทับอยู่ ณ ที่ใดดีหนอ ซึ่งจะเป็นสถานที่ไม่ไกลไม่ใกล้จากหมู่บ้านนัก สะดวกด้วยการคมนาคม ควรที่ประชาชนผู้ต้องประสงค์จะเข้าไปเฝ้าได้ กลางวันไม่พลุกพล่าน กลางคืนเงียบสงัด เสียงไม้ก๊อกอง ปราศจากลม

²¹. วิ. มหา. 4/179

²². วิ. จุลล. 8/66

แต่ชนผู้เดินเข้าออก ควรเป็นที่ประกอบกิจของผู้ต้องการที่สงบ และควรเป็นที่ลึก
เร้นอยู่ตามสมณวิสัย”²³

และ เซตวันวาราม จัดถวายโดยอนาถบิณฑิกเศรษฐี ในวินัยปิฎก จุลลวคฺค ความว่า

“[256] พระผู้มีพระภาค ควรจะประทับอยู่ที่ไหนดีหนอ ซึ่งเป็นสถานที่ไม่ไกล
นัก ไม่ไกลนักจากหมู่บ้าน มีการคมนาคมสะดวก ชาวบ้านบรรดาที่มีความประสงค์
ไปมาได้ง่าย กลางวันมีคนน้อย กลางคืนเงียบ มีเสียงอึกทึกน้อย ปราศจากกลิ่นไอ
ของคน เป็นสถานที่ควรแก่การประกอบกรรมในที่ลับของมนุษย์ชน สมควรเป็นที่ลึก
เร้น”²⁴

ในส่วนของการจัดสรรพื้นที่ภายในอาราม ก็ได้แสดงถึงความเป็นระเบียบเรียบร้อย ไม่ให้เกิดความ
แออัด เช่น การเว้นระยะห่างระหว่างอาคาร โดยให้มีพื้นที่ว่างโดยรอบอาคาร²⁵ ไม่ให้สร้างติดกัน ไม่ว่าจะ
อาคารขนาดเล็กหรือขนาดใหญ่ก็ตาม และก่อนดำเนินการก่อสร้างจะต้องมีการกำหนดพื้นที่ที่จะก่อสร้าง โดยให้
พระภิกษุสงฆ์ทั้งหลายร่วมกันเป็นผู้กำหนดพื้นที่ที่ไม่มีเจ้าของหรือมีผู้จับจองไว้แล้ว ทั้งในกรณีที่พระภิกษุเป็นผู้
จัดสร้างเองเพื่อประโยชน์ตน หรือมีผู้อื่นจัดสร้างถวายให้ ดังมีปรากฏในวินัยปิฎก มหาวิภังค์ ว่า

“ ครั้นนั้น ภิกษุชาวแคว้นอาฬวีให้ก่อกุฎี ที่ไม่มีเจ้าของ (ในที่ซึ่งไม่มีใครจับ
จอง) เป็นของจำเพาะตน (เพื่อประโยชน์ตนเอง) เป็นกุฎีไม่มีประมาณ (ไม่กำหนด
เขตแน่นอน) ด้วยการขอเอาเอง (คือขอของใช้รวมทั้งขอแรง) กุฎียังไม่เสร็จพวกเธอ
ก็มากไปด้วยการขอ เช่น ขอคน ขอแรงงาน ขอโค ขอเกวียน ขอพรำ ขอขวาน
เป็นต้น ก่อความเดือดร้อนแก่มนุษย์เป็นอันมาก ถึงกับเห็นภิกษุทั้งหลายเข้า ก็พากัน
หวาดบ้าง สะดุ้งกลัวบ้าง...

ท่านพระมหากัสสปจาริกไปสู่แคว้นอาฬวี พักที่อัคคาพวเจตีย์ ไปบิณฑบาตก็
พบมนุษย์ทั้งหลายพากันหวาดสะดุ้ง หลบหนี เมื่อกลับมาถามภิกษุทั้งหลายทราบ
ความแล้ว พอพระพุทธเจ้าเสด็จจาริกไปสู่เมืองอาฬวี ก็กราบทูลให้ทรงทราบ จึงทรง
เรียกประชุมสงฆ์ ตรัสเทศนาสั่งสอนไม่ให้เป็นผู้มักขอ ทรงเล่านิทานประกอบถึง ๓
เรื่อง แล้วทรงบัญญัติสิกขาบทว่า ภิกษุจะให้ก่อกุฎี ที่ไม่มีเจ้าของเป็นที่อยู่จำเพาะ
ตน ด้วยการขอ(สิ่งต่างๆ) เอาเองพึงทำให้ได้ประมาณ คือ ยาวไม่เกิน ๑๒ คืบ กว้าง
ไม่เกิน ๘ คืบ ทั้งต้องให้ภิกษุทั้งหลายแสดงที่ให้ก่อน ภิกษุทั้งหลายพึงแสดงที่ ซึ่งไม่
มีใครจองไว้ ที่มีขานรอบ ถ้าภิกษุให้ก่อกุฎีด้วยการขอ(สิ่งต่างๆ) เอาเองในที่ซึ่งมีผู้

²³ วิ.มท. 4/63

²⁴ วิ.จุล. 7/256

²⁵ ขนาดของบริเวณโดยรอบอาคารนั้น สุชีพ ปุณฺณานุกาภ ได้อธิบายว่า ให้ปลูกสร้างที่อยู่โดยมีบริเวณโดยรอบขนาดเกวียนเดินรอบ
ได้

จงไว้ ไม่มีชานรอบ ไม่ให้ภิกษุทั้งหลายแสดงที่ให้อ่อนก็ดี ทำให้เกินประมาณก็ดี ต้องอาบัติสังฆาทิเสส.”²⁶

“ ครั้งนั้น คฤหบดี ผู้เป็นอุฏฐาก(บ่ารุง) พระฉันนะ ขอให้พระฉันนะแสดงที่ให้ ตนจะสร้างวิหารถวาย. พระฉันนะให้ปราบพื้นที่ ให้ตัดต้นไม้ที่ชาวบ้านนับถือว่าศักดิ์สิทธิ์ เป็นการก่อความสะเทือนใจ มนุษย์ทั้งหลายจึงพากันดิเคย ความทราบถึงพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงติและทรงบัญญัติสิกขาบทว่า ภิกษุจะให้ทำวิหารใหญ่อันมีเจ้าของ เฉพาะตนเอง พึงนำภิกษุทั้งหลายไปเพื่อแสดงที่. ภิกษุเหล่านั้น พึงแสดงที่อันไม่มีผู้จงไว้ อันมีชานรอบ หากภิกษุให้ทำวิหารใหญ่ในที่มิผู้จงไว้ หากชานรอบมิได้ หรือไม่นำภิกษุทั้งหลายไปแสดงที่ ต้องอาบัติสังฆาทิเสส.”²⁷

เมื่อพิจารณาจากพุทธานุญาตที่ทรงบัญญัติในพระวินัยปิฎก จะเห็นว่าอาคารแต่ละประเภทเป็นการบัญญัติเพื่อให้สอดคล้องกับการประพฤติปฏิบัติในสมณเพศ เช่น อาคารเสนาสนะต่างๆ โรงจกรม หอฉัน วัจกุฎี เรือนไฟ โรงอุโบสถ ฯลฯ จัดตั้งขึ้นตามความจำเป็นในการใช้สอยในชีวิตประจำวันของพระภิกษุสงฆ์ แผนผังในบริเวณอารามไม่ได้ระบุไว้ในเรื่องของตำแหน่งของความสัมพันธ์ระหว่างอาคาร และอาคารแต่ละชนิดจะมีเพียงประโยชน์ใช้สอยเพียงอย่างเดียว เช่น ใช้เป็นที่อยู่อาศัย ใช้เป็นหอฉัน ใช้เป็นโรงไฟ เป็นที่เก็บของที่เรียกว่า กัปปียกุฎี หรือใช้เป็นโรงอุโบสถ เป็นต้น พระพุทธเจ้าก็จะทรงบัญญัติให้มีอาคารประเภทนั้นๆ

ดังนั้นภายในอาราม ก็จะมีอาคารแต่ละประเภทการใช้สอยภายในอยู่ร่วมกันในบริเวณอาราม และสิ่งปลูกสร้างเหล่านั้นล้วนเกี่ยวข้องกับการอยู่อาศัย การประพฤติปฏิบัติในชีวิตประจำวันของพระภิกษุสงฆ์ จึงอาจเรียกบริเวณทั้งหมดรวมทั้งสิ่งปลูกสร้างภายในว่า สังฆาราม ซึ่งหากจะกล่าวเปรียบเทียบกับวัดไทยในปัจจุบันได้แบ่งเขตของแผนผังบริเวณภายในวัดเป็น 2 เขตคือ เขตพุทธาวาสและเขตสังฆาวาส แบบแผนของผังบริเวณของอารามสมัยพุทธกาลในอดีตจึงมีเฉพาะส่วนที่เป็นสังฆาวาสเท่านั้น ส่วนเขตพุทธาวาสยังไม่มีกรแบ่งแยกออกมาชัดเจน

พุทธบัญญัติเกี่ยวกับแบบแผนของผังอาคาร

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่าอาคารพุทธสถานแต่ละประเภท จะมีประโยชน์ใช้สอยเพียงอย่างเดียวตามชื่ออาคารนั้นๆ เช่น อาคารเสนาสนะ หอฉัน โรงน้ำฉัน โรงจกรม โรงอุโบสถ ฯลฯ ดังนั้นในอาคารแต่ละหลังจึงมีห้องโถงใหญ่ๆเพียงห้องเดียว สำหรับพระภิกษุสงฆ์ใช้ร่วมกันหรืออยู่รวมกันเป็นจำนวนมากๆ แต่ในส่วนของอาคารประเภทเสนาสนะซึ่งใช้เป็นที่อยู่อาศัยนั้น ในพระวินัยปิฎกได้กล่าวถึงแผนผังของวิหารใน 2 ลักษณะคือ

1. วิหารเฉพาะพระภิกษุสงฆ์รูปเดียว พระพุทธเจ้าทรงตรัสไว้ใน การอนุญาตให้พระภิกษุสงฆ์ ที่ต้องการสร้างวิหารโดยการขอแรงหรือสิ่งของวัสดุก่อสร้างจากผู้อื่นนั้น จึงทรงบัญญัติขนาดของวิหารอยู่

²⁶ วิ. มหาวี. 1/494-520

²⁷ วิ. มหาวี. 1/521-537

เฉพาะตน ขนาดความยาวไม่เกิน 12 คืบ กว้างไม่เกิน 7 คืบ (ประมาณ 2.343 x 4.017 ม.²⁸) จึงเป็นอาคารขนาดเล็กๆห้องเดียว สำหรับพระสงฆ์ 1 รูปเท่านั้น ดังที่มีกล่าวตอนหนึ่งในวินัยปิฎก มหาวิภังค์ ว่า

“ภิกษุจะให้ก่อกฎี ที่ไม่มีเจ้าของเป็นที่อยู่จำเพาะตน ด้วยการขอ(สิ่งต่างๆ) เอาเองพึงทำให้ได้ประมาณ คือ ยาวไม่เกิน ๑๒ คืบ กว้างไม่เกิน ๗ คืบ...”²⁹

2. วิหารสำหรับพระภิกษุสงฆ์หลายรูป เป็นอาคารซึ่งใช้เป็นที่พักอาศัยของภิกษุสงฆ์จำนวนมาก ลักษณะเดิมของวิหารเป็นห้องโถงห้องเดียว ภิกษุสงฆ์จำนวนมากนอนอยู่รวมกัน ต่อมาจึงให้แบ่งกันห้องได้เป็น 3 แบบ คือ ห้องสี่เหลี่ยมจัตุรัส, ห้องยาว(สี่เหลี่ยมผืนผ้า), ห้องคล้ายตึกโหล่น(หุ้มมียะ) แผนผังของอาคารขนาดเล็กจะจัดวางห้องไว้ด้านข้าง อาคารขนาดใหญ่จะจัดวางห้องไว้ด้านข้างหรือตรงกลางอาคารด้วยก็ได้ ภายนอกอาคารจะมีบริเวณโดยรอบล้อมรอบด้วยรั้วและมีซุ้มประตูทางเข้ามาภายใน

“[228] สมัยนั้น วิหารมีพื้นโถงโถง. ภิกษุทั้งหลายละอายที่จะนอน จึงกราบทูลเรื่องนั้น...ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตผ้ามา่าน ภิกษุทั้งหลายเล็กผ้ามา่านมองดูกัน. ภิกษุทั้งหลายกราบทูลเรื่องนั้น...ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตผากึ่งหนึ่ง. คนมองดูข้างบนจากผากึ่งหนึ่งได้. ภิกษุทั้งหลายกราบทูลเรื่องนั้น...ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตห้อง 3 ชนิด คือ ห้องสี่เหลี่ยมจัตุรัส 1 ห้องยาว 1 ห้องคล้ายตึกโหล่น 1.”³⁰

“[229] สมัยนั้น วิหารเล็ก ภิกษุทั้งหลายกันห้องไว้ตรงกลาง. อุปจารไม่มี. ภิกษุทั้งหลายกราบทูลเรื่องนั้น...ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ทำห้องไว้ส่วนข้างหนึ่งในวิหารเล็ก แต่ในวิหารใหญ่ทำไว้ตรงกลางได้.”³¹

พุทธบัญญัติเกี่ยวกับรูปแบบสถาปัตยกรรม

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วถึงประเภทของอาคารพุทธสถานตามที่ปรากฏในวินัยปิฎก จะเห็นว่ามรูปแบบของสถาปัตยกรรม 5 ชนิด ตามที่ทรงมีพุทธบัญญัติเกี่ยวกับเสนาสนะ(ที่อยู่อาศัย) คือ วิหาร(วิหารโถ) เรือนมุงแถบเดียว(อชุกโยโค), ปราสาท (ปาสาท), เรือนโหล่น (หุ้มมียะ) และถ้ำ(คุหา)

“...ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตเสนาสนะ 5 ชนิด คือ วิหาร 1 เรือนมุงแถบเดียว 1 เรือนชั้น 1 เรือนโหล่น 1 ถ้ำ 1.”³²

²⁸ ฤทธิย์ ใจจงรัก, เรือนไทยเดิม (กรุงเทพฯ : คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2518) หน้า 29

²⁹ วิ. มหาวิ. 1/521-537

³⁰ วิ. จุลล. 7/228

³¹ วิ. จุลล. 7/229

³² วิ. จุลล. 7/200

รูปแบบของสถาปัตยกรรมทั้ง 5 ชนิดนี้ไม่ได้กล่าวอ้างไว้ถึงที่มาของพุทธานุญาตหรือลักษณะของสถาปัตยกรรมแต่ละชนิดไว้ นอกจากวิหารซึ่งมีอธิบายถึงรายละเอียดทางองค์ประกอบสถาปัตยกรรมไว้พอสมควร และถ้าหากพิจารณาจากลักษณะของพุทธานุญาตที่มีข้อความซ้ำๆกันในพุทธานุญาตต่างๆแล้ว สันนิษฐานได้ว่าน่าจะมีองค์ประกอบหลักๆคล้ายคลึงกัน นอกจากนี้ในบางพุทธานุญาตก็มีลักษณะที่เป็นมาตรฐานใช้เป็นองค์ประกอบสถาปัตยกรรมของอาคารทุกประเภทหรือทุกรูปแบบ เช่น รายประตู-หน้าต่าง, ฐานอาคาร, บันไดและราวบันได เป็นต้น

เมื่อพิจารณาจากการใช้คำว่า “วิหาร” ในพระวินัยปิฎก จะพบว่าใช้ทั้งในความหมายเฉพาะ คือ วิหารรูปแบบอาคารชนิดหนึ่งในห้าชนิดที่ทรงอนุญาติ แต่ขณะเดียวกันในบางพุทธานุญาตก็ใช้ในความหมายที่หมายถึงที่อยู่อาศัยของพระภิกษุสงฆ์ จึงใช้เรียกอาคารทุกรูปแบบที่ใช้เป็นที่อยู่อาศัยของพระภิกษุสงฆ์ด้วย นั่นคือใช้เรียกเสนาสนะในรูปแบบอื่นๆด้วย ดังตอนหนึ่งในวินัยปิฎก จุลลวคฺค ตรีสว

“...ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาติให้นวกรรมวิหารที่ยังไม่ได้ทำหรือทำค้างไว้ เฉพาะวิหารเล็กให้ตรวจดูงานแล้ว ให้นวกรรม 5-6 ปี เรือนมุงแถบเดียว ให้ตรวจดูงานแล้ว ให้นวกรรม 7-8 ปี วิหารใหญ่หรือปราสาท ให้ตรวจดูงานแล้ว ให้นวกรรม 10-12 ปี.”³³

จะเห็นว่าวิหารในพุทธานุญาตที่ยกมาประกอบข้างต้นนั้น เป็นการตรัสแสดงถึงระยะเวลาที่เหมาะสมในการตกแต่งซ่อมแซมแต่ละรูปแบบอาคารภายหลังจากใช้งานมาพอสมควร วิหารเล็กก็คือวิหารตามที่ทรงมีพุทธานุญาตแบบหนึ่งใน 5 รูปแบบซึ่งมีขนาดเล็กที่สุด เรือนมุงแถบเดียวเป็นวิหารขนาดใหญ่กว่าวิหาร ปราสาทเป็นวิหารขนาดใหญ่ที่สุด ดังนั้นในแง่ของลักษณะองค์ประกอบสถาปัตยกรรมที่บัญญัติไว้ จึงเป็นไปได้ว่าใช้กับอาคารทั้ง 5 รูปแบบในกรณีที่ไม่ได้ระบุไว้เป็นการเฉพาะ ความแตกต่างของเสนาสนะทั้ง 5 ชนิด ก็จะแตกต่างกันในแง่ของขนาดและรูปทรงทางสถาปัตยกรรมเท่านั้น

ในคัมภีร์สมันตปาสาทิกา เป็นอรรถกถาอธิบายความในพระวินัยปิฎก ได้อธิบายถึงความหมายของรูปแบบเสนาสนะทั้ง 5 ชนิด ตามลำดับดังนี้ รูปแบบวิหารอธิบายว่า “วิหารโ นาม อทมโยคาทิมุตตโก อวเสสวาโล” แปลว่า เสนาสนะที่เหลือที่พ้นไปจากเสนาสนะทั้ง 4 รูปแบบ เช่น อัทมโยคะ เป็นต้น ชื่อว่าวิหาร ส่วนเรือนมุงแถบเดียวหรืออัทมโยคะ ในคัมภีร์สมันตปาสาทิกาอธิบายว่า “อทมโยโคติ สุปฺปนฺนวงฺก” แปลว่า เรือนปีกครุฑ ชื่อว่าอัทมโยคะ ซึ่งมีคำอธิบายเพิ่มเติมในอภิธานวัฒนธรรมเพิ่มเติมเกี่ยวกับเรือนปีกครุฑว่า “เอกปสเสยว จทนโต อทมฺเนน โยโค อทมโยโค” แปลว่า เรือนชื่อว่าอัทมโยคะ เพราะมีหลังคามุงอยู่ข้างเดียวเท่านั้น ส่วนเรือนชั้นหรือปราสาท อธิบายว่า “ปาสาโทติ ทิฆปาสาโท” แปลว่า เรือนหลังยาว ในอภิธานวัฒนธรรมเพิ่มเติมว่า “จตุรสโส ปตีสสยวิเสโส ปาสาโท นาม आयตจตุรสปาสาโท” แปลว่า เรือนพิเศษที่มี 4 มุข ชื่อว่าปาสาทะหรือปราสาท ซึ่งในฎีกาวิสุทธิมรรคก็อธิบายในทำนองเดียวกัน ส่วนเรือนลั่นหรือห่มมียะ ในคัมภีร์อรรถกถาอธิบายว่า “หมมียนติ อุปริอากาศตลปติฏจิตฎฎากาโร ปาสาโท” แปลว่า ปราสาทที่มีเรือนยอดตั้งอยู่บนพื้นโล่งเบื้องบน ชื่อว่าห่มมียะ ในฎีกาวิสุทธิมรรคอธิบายว่า “หมมียํ มฺนฺนทจหนํ” แปลว่า เรือนหลังคาโล้นชื่อว่าห่มมียะ รูปแบบเสนาสนะชนิดสุดท้ายคือถ้ำหรือคฤหา ในคัมภีร์อรรถกถาอธิบายว่า “คฺหาติ อิกฺฐูกฺหา ลีลาคฺหา ทารุคฺหา ปิสฺ

³³ ว. จุลล. 7/295

คฺหา” แปลว่า ถ้าที่สร้างด้วยอิฐ ถ้าที่สร้างด้วยหิน ถ้าที่สร้างด้วยไม้ ถ้าที่สร้างด้วยดินชื่อว่าคฺหา ซึ่งไม่ได้หมายถึง ถ้าที่มีอยู่ตามธรรมชาติ³⁴

พุทธบัญญัติเกี่ยวกับองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมอาคารพุทธสถาน

ฐานอาคาร

ฐานอาคารตามที่ปรากฏในพุทธบัญญัติที่กล่าวมา เป็นฐานดินถมจากระดับพื้นดินเดิม ก่อกรุขบคันดินถมเพื่อกันดินถมทรุดหรือพังทลายลง โดยใช้วัสดุตามที่ทรงมีพุทธานุญาติ 3 ชนิด คือ อิฐ หินหรือศิลา และไม้ ความสูงของฐานอาคารไม่ได้กล่าวอ้างไว้ แต่จากข้อความในพุทธพจน์ที่ว่า “ภิกษุทั้งหลายชั้นลงลำบาก” ก่อนที่จะบัญญัติเรื่องบันได จึงสันนิษฐานได้ว่าฐานอาคารมีความสูงไม่มากนัก สามารถที่จะขึ้นลงได้แต่ไม่มีความสะดวก ทั้งนี้การยกระดับฐานอาคารดังกล่าวนี้ตามพุทธพจน์ เป็นการป้องกันน้ำท่วม พื้นที่ตั้งอาคารเป็นที่ต่ำหรือเป็นที่ลุ่มน้ำท่วมถึง ดังตัวอย่างพุทธพจน์ที่ตรัสไว้ทุกครั้งที่ทรงมีพุทธานุญาติอาคารประเภทต่างๆ ตัวอย่างที่กล่าวถึงในพุทธานุญาติเกี่ยวกับวิหาร มีดังนี้

“ [227] สมัยนั้น วิหารพื้นต่ำ. น้ำท่วมได้. ภิกษุทั้งหลายกราบทูลเรื่องนั้น....

ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตให้ถมพื้นที่ให้สูง. ดินที่ถมพึง...ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตก่อกุ 3 อย่าง คือ ก่อด้วยอิฐ ศิลา(หิน) ไม้...”³⁵

พื้นและผนัง

ลักษณะพื้นภายในอาคารโดยทั่วไปเป็นพื้นดิน ยกเว้นในอาคารที่มีการใช้น้ำทำให้พื้นเปียกชุ่ม เป็นโคลนตมก็จะให้ปูด้วย อิฐ หิน ไม้ อย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น วิหารพื้นภายในเป็นพื้นดิน แต่อนุญาตให้ปูด้วยหญ้าเป็นที่นอน ต่อมาก็ให้ใช้เตียงถักหรือสานแก้ปัญหารื่องของฝุ่นที่เปื้อนจีวร แต่หลังจากที่ทรงอนุญาตให้ตกแต่งภายในอาคารโดยใช้สีได้ พื้นดินภายในวิหารก็ฉาบตกแต่งให้มีสีดำ อาคารอีกประเภทหนึ่งที่กล่าวถึงคือ เรือนไฟเดิมเป็นพื้นดินแต่เป็นโคลนตม จึงให้ปูพื้นด้วยวัสดุที่ทรงอนุญาต 3 ชนิด คือ อิฐ หิน ไม้ นอกจากเรือนไฟแล้วพื้นที่ที่มีปัญหาเป็นโคลนตม หรือเปียกชุ่ม ก็ให้ทรงอนุญาตให้ใช้วัสดุประเภทเดียวกันนี้ เช่น พื้นบริเวณภายนอกอาคารที่เป็นที่ลื่น พื้นที่รอบบ่อน้ำอาบ ล้างระบายน้ำ เป็นต้น

“[86] ...เรือนไฟเป็นตม ...ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตให้ปูเครื่องลาด 3 อย่าง คือ เครื่องลาดอิฐ ๑ เครื่องลาดหิน ๑ เครื่องลาดไม้ ๑ ...”

“[208] สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายนอนบนพื้นดิน เนื้อตัวและจีวรเปื้อนด้วยฝุ่น จึงกราบทูลเรื่องนั้นแด่พระผู้มีพระภาค ...ตรัสว่า เรานุญาตให้ลาดด้วยหญ้า. หญ้าที่ลาดถูกหนูกัดบ้าง ปลวกกัดบ้าง... ตรัสว่า เรานุญาตแผ่นกระดานคล้ายตั้ง

³⁴ไชยวัฒน์ กปิลกาญจน์ ได้ให้คำอธิบายและแปลความเพิ่มเติมจากคัมภีร์อรรถกถา สมันตปาสาทิกา และฎีกาวิสุทธิมรรค.

³⁵เป็นพุทธพจน์ที่ปรากฏทั่วไปในพุทธานุญาติต่างๆ เช่น .วิ. จุลล. 7/227, 235, 236, 239 ฯลฯ

เมื่อนอนบนแผ่นกระดานคล้ายตั้ง เนื้อตัวไม่สบาย...ตรัสว่า เราอนุญาตเตียงถักหรือ
สาน."

"[222] สมัยนั้น ที่อยู่อาศัยของพวกเขาเดียรถีย์ทาสีขาว. พี่นเขาแต่งให้เป็นสีดำ.
ฝาเขาทำบริกรรมให้เป็นสีเหลือง. ชาวบ้านเป็นอันมาก พวกกันไปดูที่อยู่ของพวกเขาเดียรถีย์
ถีร์. ภิกษุทั้งหลายกราบทูลเรื่องนี้... ตรัสว่า..เราอนุญาตสีขา สีดำ ทำบริกรรมด้วยสี
เหลืองในวิหาร."³⁶

"[225] สมัยนั้น พี่นดินหยาบไป สีดำไม่จับ. ภิกษุทั้งหลายกราบทูลเรื่องนั้น....
ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ใช้ดินปนแกลบ แล้วกวาดด้วยเกรียง สีดำจะ
ได้จับ. สีดำยังไม่จับ ...ตรัสว่า เราอนุญาตให้ใช้ยางไม้ น้ำฝาด.."

ฝาผนังอาคาร จากพุทธพจน์จะเห็นว่าเป็นฝาซึ่งมองจากภายนอกเป็นฝาดินฉาบผสมด้วยวัสดุอื่นๆ ซึ่ง
ทำให้เกิดสีต่างๆกัน ตามที่ทรงอนุญาตคือ สีขาว สีเหลือง โครงสร้างของผนังอาคารจะสร้างขึ้นจากไม้หรือเศษหิน
ก้อนอิฐ ก่อขึ้นเป็นโครงสร้างของผนังแล้วฉาบด้วยดินผสมด้วยวัสดุอื่นๆให้เกิดสีต่างๆขึ้น แต่ไม่อนุญาตให้ใช้กฐี
หรือวิหารที่สร้างขึ้นจากดินล้วนๆ นอกจากนี้ฝาผนังก็อาจจะใช้วัสดุอื่นๆ เช่น หญ้า ภายในวิหารตกแต่งด้วย
ภาพเขียนที่ทรงอนุญาต คือภาพดอกไม้ ภาพเรือเกา ภาพพินมกร ภาพดอกจอกหักกลับ ดังที่ตรัสไว้ในวินัย
ปิฎก จุลลวคฺค ว่า

"[223] สมัยนั้น ฝาหยาบ สีขาวไม่จับ. ภิกษุทั้งหลายกราบทูลเรื่องนั้น...ตรัสว่า
ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ใช้ดินปนแกลบ แล้วกวาดด้วยเกรียง สีขาวจะได้จับ.
สีขาวยังไม่ติด. ...ตรัสว่า เราอนุญาตให้ใช้ดินละเอียด แล้วกวาดด้วยเกรียงให้สีขาว
จับ. สีขาวก็ยังไม่จับ... ตรัสว่า เราอนุญาตให้ใช้ยางไม้ แป้งเปียก."

"[224] สมัยนั้น ฝาหยาบ สีเหลืองไม่จับ. ภิกษุทั้งหลายกราบทูลเรื่องนั้น....
ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ใช้ดินปนแกลบ แล้วกวาดด้วยเกรียง สีเหลือง
จะได้จับ สีเหลืองไม่จับ ตรัสว่า เราอนุญาตให้ใช้ดินปนรำแล้วกวาดด้วยเกรียงให้สี
เหลืองจับ สีเหลืองก็ยังไม่จับ ตรัสว่า เราอนุญาตให้ใช้แป้งเมล็ดพันธ์ผักกาด ขี้ผึ้ง
เหลว"

"[226] สมัยนั้น พระฉัพพัคคีย์ให้ช่างเขียนภาพสตรีบุรุษไว้ในวิหาร. ชาวบ้าน
เที่ยวชมวิหารเห็นเข้า จึงเฟ่งโทษ ตีเตียน โพนทะนา...ภิกษุทั้งหลายกราบทูลเรื่อง
นั้น...ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย...เราอนุญาตภาพดอกไม้ ภาพเรือเกา พินมกร
ดอกจอกหักกลับ."

" ครั้งนั้น ภิกษุหลายรูปที่เป็นมิตรสหายกัน ได้ทำกฐีหญ้า อยู่จำพรรษา ข้าง
เขาอิสิคิลิ. ท่านพระธนียะ ผู้เป็นบุตรแห่งช่างหม้อ ก็ทำกฐีหญ้า จำพรรษาอยู่ ณ ที่
นั้นด้วย. ภิกษุอื่นๆ เมื่อออกพรรษาก็ถือกฐีหญ้า เก็บหญ้า เก็บไม้ แล้วจาริกไปสู่
ชนบท. ส่วนพระธนียะคงอยู่ในที่นั้นไม่ไปไหนตลอด ๓ ฤดู ขณะที่เข้าไปบิณฑบาตยัง

³⁶ วิ. จุลล. 7/222

หมู่บ้าน พวกคนเก็บหญ้า เก็บไม้ มารื้อกุฎี นำหญ้าและไม้ไป ท่านต้องทำใหม่ แต่พวกนั้นก็มารื้อ ขโมยหญ้า และไม้ไปอีก ถึง ๓ ครั้ง ท่านพระธนิยะจึงคิดสร้างกุฎีดิน เพราะเป็นผู้ชำนาญในการผสมดินปั้นหม้อมาก่อน เมื่อตกลงใจดังนั้น จึงเอาดินเหลวมาขยำ แล้วทำเป็นกุฎีดินล้วน เอาหญ้าไม้และมูลโคมาผสมกุฎีที่ทำไว้แล้ว ให้เป็นกุฎีดินเผา สวยงามมีสีแดงดังตัวแมลงเต่าทอง. กิตติศัพท์ของกุฎีนี้ที่ว่าสวยงาม แพร่ไป พระพุทธเจ้าทรงทราบ ตรัสสั่งให้ทูบทำลายเสีย เพื่อมิให้ภิกษุรุ่นหลังเอาอย่าง เพราะ (การขุดดินเอามาทำกุฎี) อาจทำสัตว์ให้ตายได้ แล้วทรงบัญญัติสิกขาบทห้ามทำกุฎีดินล้วน ปราบอาบัติทุกกฏ แก่ผู้ล่วงละเมิด.”³⁷

“[259] ขณะนั้น ช่างขุนเข็ญใจคนหนึ่ง คิดว่าที่อันน้อยนี้จักไม่มีเหลือ โดยที่คนเหล่านี้ตั้งใจช่วยกันทำการก่อสร้าง โฉนเราพึงช่วยทำการก่อสร้างบ้าง จึงช่างขุญเข็ญใจนั้นลงมือขยำโคลน ก่ออิฐตั้งฝากำแพงขึ้นเอง เขาไม่เข้าใจก่อ ฝากำแพงคดได้พังลง. แม้ครั้งที่สอง..(ต่อมาก็อำนาจให้แต่งตั้งพระภิกษุมาสอนและอำนวยความสะดวกก่อสร้างให้สำเร็จ).³⁸

“[196]สมัยต่อมา เมื่อท่านพระอุรุเวลกัสสปบวชแล้ว เครื่องโลหะ เครื่องไม้ เครื่องดิน บังเกิดแก่สงฆ์เป็นอันมาก ครั้งนั้น ภิกษุทั้งหลายคิดว่า เครื่องโลหะชนิดไหน พระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตชนิดไหนไม่ทรงอนุญาตว่า เครื่องไม้ชนิดไหน ทรงอนุญาตชนิดไหนไม่ทรงอนุญาต เครื่องดินชนิดไหน ทรงอนุญาตชนิดไหนไม่ทรงอนุญาต...จึงกราบทูลเรื่องนั้นแด่พระผู้มีพระภาค.

.....เราอนุญาตเครื่องโลหะทุกชนิด เว้นเครื่องประหาร อนุญาตเครื่องไม้ทุกชนิด เว้นเก้าอี้อนมมีแคร์ บัลลังก์ บาตรไม้และเชิงไม้ อนุญาตเครื่องดินทุกชนิด เว้นเครื่องขีดเท้าและกุฎีที่ทำด้วยดินเผา.”³⁹

หลังคา

หลังคาเป็นองค์ประกอบหนึ่งที่สำคัญมีตรัสไว้ในพุทธบัญญัติต่างๆ รูปแบบของหลังคายังไม่ชัดเจน แต่สันนิษฐานในเบื้องต้นว่าน่าจะมีการแตกต่างกันในหลายรูปแบบตามลักษณะของรูปแบบอาคาร 5 ชนิด ที่ทรงมีพุทธอนุญาตในตอนต้น โครงสร้างของหลังคามักกล่าวไว้ในหลังคาของขุมประตูลี้ว่าเป็นเครื่องไม้คร่าว ซึ่งในส่วนอื่นๆก็น่าจะเป็นเครื่องไม้คร่าวด้วยเช่นเดียวกัน เช่นเดียวกับวัสดุผนังที่ใช้ชนิดเดียวกัน หลังคามุงด้วยหญ้า ฉาบด้วยดินความหนาไม่เกิน 3 ชั้น เพื่อไม่ให้ฝนหญ้าร่วงหล่น และยังเป็นฉนวนกันความร้อน ความหนาควรได้ป้องกันไฟไหม้หลังคา(ในเรือนไฟ) ขณะเดียวกันก็ให้สีสรรภายในอาคารซึ่งเกิดจากชนิดของดินและส่วนผสมในดิน ที่กล่าวไว้คือ สีดำ สีขาว สีเหลือง ตกแต่งลวดลายเป็นภาพต่างๆ เช่น ภาพดอกไม้ ภาพเครือเถา ภาพพื้นมกร ภาพดอกจอกหักกลีบ นอกจากหญ้าที่ใช้เป็นวัสดุผนังแล้ว ยังมีวัสดุอื่นๆที่ทรงอนุญาตอีก 4 ชนิด คือ กระเบื้อง, หิน, ปูนขาว, ใบไม้ ดังมีตัวอย่างพุทธพจน์ที่ยกมาอ้างไว้ดังนี้

³⁷ สุชีพ ปุญญานุภาพ เรื่องเดิม หน้า 142

³⁸ วิ.จลล. 7/259

³⁹ วิ.จลล. 7/196

"[240] สมัยนั้น พระเจ้าพิมพิสารจอมเสนามาคธราช มีพระราชประสงค์จะทรงสร้างปราสาทอาบปูนขาวถวายสงฆ์ ครั้นนั้น ภิกษุทั้งหลายเกิดสันทะเห็นว่า พระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตเครื่องมุงชนิดไรไว้บ้างหนอ...จึงกราบทูลถามเรื่องนั้น... ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตเครื่องมุง 5 ชนิด คือ กระเบื้อง 1 หิน 1 ปูนขาว 1 หน้่า 1 ใบไม้ 1." ⁴⁰

"...ผงหน้่าที่มุงหอนั้นตกลงเกลื่อน...เราอนุญาตให้รื้อลงแล้วอาบใบกดินทั้งข้างบนข้างล่างให้มีสีขาว สีดำ สีเหลือง มีลวดลายดอกไม้ ฟันมังกร ดอกจอกหักกลับ..." ⁴¹

"[206] สมัยนั้น วิหารมุงด้วยหน้่า ถึงฤดูหนาวก็หนาว ถึงฤดูร้อนก็ร้อน. ภิกษุทั้งหลายกราบทูลเรื่องนั้น...ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้รื้อลงแล้วอาบด้วยดินทั้งข้างนอกข้างใน." ⁴²

"[86]...เรือนไฟที่มุงด้วยหน้่าใหม่เกรียม ...ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้รื้อลงอาบดินทั้งข้างบนข้างล่าง...." ⁴³

"มหาอำมาตย์ผู้บัญชาการของพระจันนะให้สร้างวิหารถวายพระ เมื่อเสร็จแล้วพระจันนะอำมาตย์การพอกหลังคาพอกปูนบ่อยๆ วิหารก็เลยพังลงมา พระจันนะเก็บหน้่า เก็บไม้ ได้ทำข้าวของพราหมณ์ผู้หนึ่งให้เสียหาย พราหมณ์ยกโทษตีเตียน พระผู้มีพระภาคจึงทรงบัญญัติสิกขาบทว่า ถ้าภิกษุจะทำให้วิหารใหญ่เพียงยืนในของที่ไม่มีสีเขียว(พืชพันธุ์ไม้) อำมาตย์พอกหลังคาไม่เกิน ๓ ชั้น จนจกกรอบประตูเพื่อตั้งบานประตูได้ เพื่อหาสีหน้าต่างได้ ถ้าทำให้เกินกว่านั้น แม้ยืนในที่ปราศจากของเขียว ต้องอาบัติปาจิตตีย์." ⁴⁴

ในพุทธพจน์ที่กล่าวถึงเครื่องมุงไม่พบว่ามีการใช้กระเบื้องหรือหิน ส่วนมากพบว่ามีการใช้หน้่าเป็นวัสดุมุงในทุกอาคารที่ทรงมีพุทธานุญาต ตลอดจนซุ้มประตูรั้ว

ประตู-หน้าต่าง

ในพุทธานุญาตเกี่ยวกับวิหาร จะเห็นว่าวิหารในสมัยแรกเริ่มยังไม่มียานหน้าต่าง มีเพียงช่องเปิดเป็นประตู แต่ยังไม่มียานประตูหรืออุปกรณ์ใดๆ ต่อมาจึงได้มีพุทธานุญาตเกี่ยวกับบานประตูและหน้าต่างในภายหลัง ลักษณะบานประตูเป็นประตูบานไม้ บานพับตามลักษณะเดิมใช้ห่วงเชือกหรือเถาวัลย์ เจาะช่องฝาผูกติดกับบานประตู ไม่มีความคงทนเนื่องจากถูกหนูกัดหรือปลวกแทะห่วงผูกประตูขาด จึงแก้ไขเป็นครกกรองรับเดือยประตูด้านล่าง ด้านบนเป็นห่วงยึด มีกรอบเช็ดหน้าทำหน้าที่เป็นบังใบโดยรอบ มีช่องเชือกชักเพื่อใช้ดึงบาน

⁴⁰ วิ. จุลล. 7/240

⁴¹ มีปรากฏในพุทธบัญญัติต่างๆ เช่น วิ.จุลล 7/237, 235, 236, 239 ฯลฯ

⁴² วิ.จุลล. 7/206

⁴³ วิ.จุลล. 7/86

⁴⁴ วิ. มหา. 2/397-401

ประตูด้านนอกให้สนิทกัน อุปกรณ์ลือคบานประตูด้านในห้อง เช่น สายยู ลิ่ม ไม้หัวลิง กลอน เป็นต้น และมี ลูกตาลประตูซึ่งทำจากวัสดุ 3 ชนิด คือ ลูกตาลไม้ ลูกตาลโลหะ ลูกตาลเขา

ส่วนหน้าต่างทรงกำหนดรูปแบบหน้าต่างไว้ 3 ชนิด คือ หน้าต่างมีซุกชี หน้าต่างมีชาย หน้าต่างมีซีกง เดิมเป็นลักษณะโปร่งให้อากาศระบายได้ ต่อมาก็ให้มีผ้าปิดหน้าต่างไว้กันแมลง ค้างคาว แต่ก็ไม่สามารถที่จะ ป้องกันได้ จึงให้มีบานหน้าต่างหรือมู่ลี่หน้าต่าง ดังมีปรากฏในวินัยปิฎก จุลลวคฺค ว่า

[204] ชาวบ้านได้ทราบข่าวว่า พระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตวิหารแล้ว จึง ช่วยกันสร้างวิหารถวายโดยเคารพ วิหารเหล่านั้นยังไม่มีบานประตู ฐู แมลงปองและ ตะขาบ เข้าอาศัย... ตรัสว่าดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตบานประตู ภิกษุทั้งหลาย เจาะช่องฝา ผูกบานประตูด้วยเถาวัลย์บ้าง เชือกบ้าง หนูละและปลวกกัด เชือกที่ผูกไว้ ขาด บานประตูล้มลงมา. ...ตรัสว่า ...เราอนุญาตกรอบเช็ดหน้า ครกกรับเดี่ยวประตู ห่วงข้างบน. บานประตูปิดไม่สนิท...ตรัสว่า ...เราอนุญาตช่องเชือกชัก เชือกสำหรับ ชัก. บานประตูปิดไม่อยู่...ตรัสว่า...เราอนุญาต สายยู ไม้หัวลิง ลิ่ม กลอน."⁴⁵

[205] สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายไม่สามารถปิดบานประตูได้ จึงกราบทูลเรื่อง นั้น...ตรัสว่า เราอนุญาตช่องลูกตาล ลูกตาลมี 3 ชนิด คือ ลูกตาลโลหะ 1 ลูกตาลไม้ 1 ลูกตาลเขา 1. ภิกษุทั้งหลายไขลูกตาลเข้าไป วิหารยังค้ำไม้ได้ ...ตรัสว่า เรา อนุญาตลิ่มยนต์."⁴⁶

[207] สมัยนั้น วิหารยังไม่มีหน้าต่าง ไม่มีประโยชน์แก่นัยนิตา อบกลินเหม็น ไว้... ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตหน้าต่าง 3 ชนิด คือ หน้าต่างมีซุกชี 1 หน้าต่างมีชาย 1 หน้าต่างมีซีกง 1. ที่ช่องหน้าต่าง กระแตและค้างคาวเข้าไปได้. ภิกษุทั้งหลาย กราบทูลเรื่องนั้น...ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตผ้าผืนเล็ก สำหรับหน้าต่าง. ทริมผ้าผืนเล็ก กระแตและค้างคาวยังเข้าไปได้...ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้ง หลาย เราอนุญาตบานหน้าต่าง มู่ลี่หน้าต่าง."⁴⁷

บันไดและราวบันได

จากการที่ได้ทรงบัญญัติเรื่องฐานอาคาร ให้ถ่มสูงขึ้นด้วยเหตุผลเรื่องน้ำท่วมถึง จึงทรงบัญญัติเรื่อง บันไดและราวบันไดประกอบไปด้วยเสมอ โครงสร้างของบันไดและราวบันไดสำหรับยึดเกาะทำจาก ไม้ อิฐ หิน หรือศิลา รูปแบบของบันไดและราวบันไดไม่ได้ตรัสไว้ในพุทธบัญญัติ ดังนั้นจากพุทธพจน์ต่างๆ ที่ปรากฏ จึง ทราบแต่เรื่องของวัสดุเท่านั้น ในวินัยปิฎก จุลลวคฺค ว่า

"...ภิกษุทั้งหลายขึ้นลงลำบาก...ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตบันได 3 อย่างคือ บันไดอิฐ ศิลา ไม้ ภิกษุทั้งหลายขึ้นลงพลัดตก.... ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้ง หลาย เราอนุญาตราวสำหรับยึด..."⁴⁸

⁴⁵ วิ. จุลล. 7/204

⁴⁶ วิ. จุลล. 7/205

⁴⁷ วิ. จุลล. 7/207

⁴⁸ เป็นพุทธบัญญัติที่ปรากฏทั่วไป เช่น วิ. จุลล. 7/227, 235, 236, 239 ฯลฯ

งานรั้ว

รั้วตามพุทธบัญญัติสามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ประเภทคือ รั้วที่ล้อมรอบบริเวณอาราม และรั้วที่ล้อมรอบวิหารหรืออาคารต่างๆที่ทรงบัญญัติให้มี รั้วที่ล้อมรอบบริเวณอาราม หรืออาจจะกล่าวได้ว่าเป็นพื้นที่สวนหรืออุทยานที่ได้รับการถวาย ให้เป็นที่พำนัก และสร้างอาคารต่างๆขึ้นในพื้นที่นั้น มีรั้วล้อมรอบบริเวณที่เป็นเขตสังฆาราม ป้องกันสัตว์เลี้ยวของชาวบ้านเข้ามาสร้างความเสียหายกับต้นไม้ หรืออาจจะสร้างความสกปรกให้กับพื้นที่อารามจากมูลสัตว์ รูปแบบรั้วที่สร้างล้อมรอบอารามทรงมีพุทธอนุญาตให้ทำได้ 3 แบบ คือ รั้วไม้ไผ่ รั้วหนาม คุน้ำ เดิมไม่มีขุ้มประตูต่อมาจึงให้มีขุ้มประตูเป็นเครื่องไม้คร่าวประกอบกันหลังคามุงด้วยหญ้าฉาบด้วยดิน ตกแต่งลวดลายภาพต่างๆที่ทรงอนุญาต เช่น ภาพดอกไม้ ภาพเครือเถา ภาพพืชมกร ภาพดอกจอกหน้ากลีบ เป็นต้น เสาประตูรั้ว บานประตูเป็นบานประตูคู่ มีกลอนทำด้วยเหล็ก มีพุทธพจน์ที่กล่าวไว้ในวินัยปิฎก จุลลวคค ดังนี้

“[239]...อารามไม่มีเครื่องล้อม. แพะบ้าง ปศุสัตว์บ้าง เบียดเบียนสิ่งที่ปลูกไว้...ภิกษุทั้งหลายกราบทูลถามพระผู้มีพระภาค...ทรงตรัสว่า เราอนุญาตให้ล้อมรั้ว 3 อย่าง คือ รั้วไม้ไผ่ รั้วหนาม คุ. ขุ้มประตูไม่มี. แพะบ้าง ปศุสัตว์บ้าง ยังรบกวนสิ่งที่ปลูกไว้ตามเดิม...ตรัสว่า...เราอนุญาตขุ้มประตู เครื่องไม้คร่าว บานประตูคู่ เสากระเนียด กลอนเหล็ก. ผงหญ้าที่มุงขุ้มประตูตกเกลื่อน...ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้รื้อลง ฉาบโบกดินทั้งข้างบนข้างล่าง ให้มีสีขาว สีดำ สีเหลือง มีลายดอกไม้ มีเครือเถา พืชมังกร ดอกจอกหน้ากลีบ.”⁴⁹

รั้วอีกประเภทหนึ่งคือรั้วที่ล้อมรอบอาคารต่างๆ ที่ตรัสไว้ชัดเจน เช่น วิหาร เรือนไฟ วัจจกฏี ลักษณะรั้วทำจากวัสดุ 3 ชนิด คือ ไม้ อิฐ หินหรือศิลา ประตูรั้วมีขุ้มประตูเป็นเครื่องไม้คร่าว หลังคามุงด้วยหญ้าฉาบด้วยดินได้หลังคาขุ้มประตูเขียนภาพต่างๆ เช่น ภาพดอกไม้ ภาพเครือเถา ภาพพืชมกร ภาพดอกจอกหน้ากลีบ เป็นต้น บานประตูลักษณะเดียวกับที่ทรงบัญญัติในวิหารหรืออาคารอื่นๆ มีพุทธพจน์ที่ตรัสไว้มากมาย ยกตัวอย่างที่ตรัสในเรื่องวิหาร ในวินัยปิฎก จุลลวคค ตอนหนึ่ง ดังนี้

[237] สมัยนั้น วิหารยังไม่มีเครื่องล้อม... ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ล้อมด้วยเครื่องล้อม 3 อย่าง คือ อิฐ ศิลา ไม้. ขุ้มประตูยังมีไม่มี...ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตขุ้มประตู. ขุ้มประตูมีพื้นที่ต่ำไป. น้ำท่วมได้...ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ถมที่สูง. ขุ้มประตูไม่มีบาน...ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตบานประตู กรอบเข็ดหน้า ครอบรองรับเดือยประตู ห่วงข้างบน สายยู ไม้หัวลิง ลิ่ม กลอน ช่องดาล ช่องเขือกชัก เขือกชัก. ผงหญ้าที่มุงขุ้มประตูตกเกลื่อน...ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้รื้อลง ฉาบโบกดินทั้งข้างบนข้างล่าง ให้มีสีขาว สีดำ สีเหลือง มีลายดอกไม้ มีเครือเถา พืชมังกร ดอกจอกหน้ากลีบ.”

50

⁴⁹ วิ. จุลล. 7/239

⁵⁰ วิ. จุลล. 7/237 และในพุทธบัญญัติตอนอื่นๆ เช่น วิ. จุลล. 7/88, 193

บทวิเคราะห์

ความเป็นมาและวิวัฒนาการของพุทธสถานในสมัยพุทธกาลจากพระวินัยปิฎก

ตามที่ปรากฏในพระวินัยปิฎก จะเห็นได้ถึงความเป็นมาของพุทธสถานในระยะเริ่มแรกคืออารามซึ่งถวายเป็นพระเจ้าพิมพิสารแห่งแคว้นมคธ ช่วงเวลานี้จึงกล่าวได้ว่า พระสงฆ์ได้มีพื้นที่อาราม เป็นอาณาบริเวณของตนเอง ความสัมพันธ์ดังกล่าวนี้ก็คือ เกิดความเป็นสังฆารามขึ้น ซึ่งในขณะนั้นพระสงฆ์เหล่านั้นก็ยังคงพำนักตามโคนต้นไม้ต่างๆ ภายในอารามแห่งนั้น จนกระทั่งได้มีท่านราชคหเศรษฐีแห่งเมืองราชคฤห์ ผู้มีความศรัทธาประสงค์จะสร้างเสนาสนะ(ที่อยู่อาศัย)สำหรับพระภิกษุในเวฬุวนาราม พระพุทธเจ้าก็ทรงอนุญาตให้มีเสนาสนะได้ 5 ชนิด คือ วิหาร, เรือนมุงแถบเดียว, เรือนชั้น, เรือนโล้น, ถ้า หลังจากนั้นพระพุทธองค์ก็ทรงได้พุทธาอนุญาตโรงเรียนสาธรรูปโคก สาธรรูปการต่างๆเพิ่มขึ้น เช่น ศาลา หอฉัน โรงน้ำฉัน โรงไฟ โรงจกรม วัจจกฏี กัปปียกฏี สระโบกขรณี โรงเสตัง และอุโบสถ ฯลฯ ประเภทอาคารที่ทรงบัญญัติไว้มี 2 ประเภทที่ทรงระบุไว้ชัดเจนถึงรูปแบบทางสถาปัตยกรรมคือ เสนาสนะ(ที่อยู่อาศัย) และอุโบสถ ซึ่งให้ใช้รูปแบบเดียวกับเสนาสนะ

ส่วนโรงเรียนอื่นๆนั้น ไม่ได้ตรัสไว้ชัดเจนว่าเป็นรูปแบบใด แต่อย่างไรก็ตามอาคารประกอบเหล่านั้นมีความสำคัญในทางสถาปัตยกรรมที่จะศึกษาน้อย เมื่อพิจารณาจากพุทธบัญญัติซึ่งให้ความสำคัญกับรายละเอียดของเสนาสนะมากกว่าอาคารประเภทใช้สอยอื่นๆ เช่น วิหาร ซึ่งบัญญัติในรายละเอียดขององค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม เช่น ประตู หน้าต่าง หลังคา การใช้สอยภายใน เป็นต้น ส่วนอาคารที่ไม่ใช่เสนาสนะ จะตรัสแก้เฉพาะปัญหาอันเกิดจากความไม่สอดคล้องกับสภาพพื้นที่เท่านั้น เช่น ป้องกันน้ำท่วมก็ให้ยกพื้นเป็นฐานสูงชัน ให้มีบันได รววจับ รววกันตก ชุ่มหลังคา เป็นต้น ส่วนโครงสร้างอาคารไม่ได้กล่าวไว้แสดงว่าอาจจะไม่มีผนังเป็นเพียงเสายกไปรับหลังคาแบบทั่วไป สันนิษฐานคงเป็นรูปแบบง่ายๆ โดยรูปทรงหลังคาอาจจะใช้รูปแบบเดียวกันกับรูปแบบเสนาสนะที่ทรงอนุญาตไว้ 5 ประเภท

ดังนั้น ความสำคัญของพุทธสถานในสมัยพุทธกาล คือ เสนาสนะ ซึ่งพระสงฆ์ใช้เป็นที่อยู่อาศัย โดยทรงกำหนดรูปแบบสถาปัตยกรรมโดยหลักการอย่างกว้างๆก่อน แล้วจึงยกตัวอย่างในรายละเอียดคือ รูปแบบวิหาร ดังได้กล่าวแยกไว้ข้างต้นแล้วตามพุทธบัญญัติ ทั้งนี้รูปแบบของเสนาสนะพระพุทธองค์ให้นำไปสมมติเป็นโรงอุโบสถด้วย จะสังเกตเห็นได้ว่าโรงอุโบสถในสมัยพุทธกาลนั้น ความสำคัญจะน้อยมาก เป็นเพียงสถานที่สวดปาติโมกข์ ตามวันที่กำหนด 2 วันคือ วัน 14 ค่ำและ 15 ค่ำ เท่านั้น

แนวความคิดทางสถาปัตยกรรมจากพระวินัยปิฎก

จากการวิเคราะห์ข้างต้น ความสำคัญในการศึกษาถึงลักษณะพุทธสถานในสมัยพุทธกาล จึงมีจุดมุ่งหมายที่พุทธสถานประเภทเสนาสนะ ได้แก่ รูปแบบสถาปัตยกรรมทั้ง 5 ชนิด คือ วิหาร เรือนมุงแถบเดียว เรือนชั้น เรือนโล้น และถ้ำ ซึ่งขณะที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสพุทธาอนุญาตนี้ พระพุทธเจ้าทรงประทับที่เมืองราชคฤห์ ณ เวฬุวันวนาราม ซึ่งเป็นอารามแห่งแรกในพุทธศาสนาการที่พระพุทธองค์ตรัสพุทธาอนุญาตรูปแบบสถาปัตยกรรมอย่างเป็นทางการเช่นนี้ วิเคราะห์ได้ว่าทรงพบเห็นอาคารที่กล่าวมานั้นอย่างแน่นอน ในบริเวณแถบลุ่มแม่น้ำคงคา โดยเฉพาะเมืองราชคฤห์ที่ทรงประทับอยู่ในเวลานั้น หรือในแคว้นที่พระองค์เสด็จจาริกผ่านไปมา จากพุทธ

ประวัติซึ่งทราบกันทั่วไปมีเมืองสำคัญๆ เช่น เมืองกบิลพัสดุ์ ซึ่งเป็นเมืองในตระกูลศากยวงศ์ เชื้อพระวงศ์ของพระพุทธเจ้า และทรงประทับอยู่ก่อนเสด็จออกบวช หรือเมืองกุสินารา เวสาลี ซึ่งเป็นเส้นทางผ่านลงมาที่เมืองราชคฤห์ ต่อเนื่องไปจนถึงพุทธคยาซึ่งเป็นที่ตรัสรู้ อยู่ทางใต้ของราชคฤห์ รูปแบบสถาปัตยกรรมทั้งหมดนี้เป็นสิ่งก่อสร้างที่มีอยู่ในสมัยพุทธกาล การที่พระองค์ทรงตรัสเอาสถาปัตยกรรมร่วมสมัยพระองค์ มาเป็นรูปแบบของพุทธสถานต่างๆนั้น ชี้ให้เห็นในขั้นนี้ได้ว่า ความสำคัญของเสนาสนะไม่ได้อยู่ที่รูปแบบภายนอกของพุทธสถาน ไม่ได้มุ่งเน้นเอกลักษณ์หรือสัญลักษณ์ในการสื่อความหมายขณะเดียวกันความหลากหลายทางสถาปัตยกรรมในบริเวณสังฆารามย่อมเกิดขึ้น นอกจากนี้การที่ทรงบัญญัติในหลายรูปแบบ ก็เพื่ออำนวยความสะดวกให้กับพระสงฆ์ในสมัยพุทธกาล ซึ่งยังมีการจาริกไปมาเพื่อประกาศคำสอนของพระพุทธองค์ในที่ต่างๆ ดังนั้น หากต้องไปจำพรรษา ระหว่างทางที่ไปนั้น หรือมีผู้ศรัทธาสรางถวายในระหว่างการจาริกนั้น ก็จะได้ไม่มีปัญหาในการจัดสร้างหรือการพักแรมระหว่างทาง

แนวความคิดอีกประการที่มีความสำคัญ เมื่อพิจารณาจากคำตรัสในอนุโมทนาวิหารทาน จะพบว่า แนวความคิดที่จัดให้มีอาคารเสนาสนะเหล่านี้นั้นก็เพื่อที่ให้เป็นที่พักผ่อน เป็นที่พึ่งพิงพิจารณา และเพื่อเห็นแจ้ง ซึ่งก็หมายความว่าเพื่อจุดประสงค์ในการปฏิบัติ⁵¹ ธรรมของพระสงฆ์ การถวายวิหารนั้นเป็นการเกื้อกูลพระสงฆ์ ให้บรรลุธรรมได้โดยง่ายขึ้น เพราะสามารถจัดสิ่งรบกวนจาก ความร้อน ความหนาว ฝน ในฤดูต่างๆ ตลอดจนสัตว์รบกวน สัตว์เลื้อยคลานต่างๆในระหว่างที่กระทำภาวนา ซึ่งธรรมที่บรรลุนั้นก็จะเป็นเครื่องบรรเทาทุกข์ให้ อุบาสก อุบาสิกาผู้ศรัทธา เป็นผู้ไม่มีอาสวะ⁵² และปริญพพานในโลกนี้

รูปแบบทางสถาปัตยกรรมจากพระวินัยปิฎก

แผนผังบริเวณ

จากที่ได้ทราบถึงประเภทการใช้สอยต่างๆ จะพบว่าในสังฆารามจะประกอบไปด้วยอาคารต่างๆมากมาย แต่ละอาคารมีการใช้สอยแยกย่อยออกไปไม่ซ้ำกัน แต่พระพุทธองค์ก็ได้ทรงแสดงตำแหน่งที่ตั้งของอาคารเหล่านี้ ว่ามีความสัมพันธ์กันอย่างไร นอกจากการเว้นระยะห่างอาคาร 2 หลัง โดยให้มีพื้นที่ชานโดยรอบ ขณะเดียวกันในการสร้างอาคารเสนาสนะ ซึ่งมีผู้สร้างถวายให้ ก็ต้องให้พระสงฆ์มีการชี้ที่ร่วมกันเพื่อไม่ให้ไปสร้างความเดือดร้อนกับชาวบ้าน และในกรณีที่พระสงฆ์สร้างเองก็กำหนดขนาดไว้ 7x12 คืบ แต่ก็ยังคงต้องให้พระสงฆ์ร่วมกันชี้ที่มีชานรอบด้วยเช่นกัน สุชีพ ปุณฺณานุกาภ ได้อธิบายไว้ว่า ชานรอบอาคารหมายถึงให้ปลูกสร้างที่อยู่มีบริเวณโดยรอบขนาดเกวียนเดินรอบอาคารได้

นอกจากนี้ยังปรากฏถึงลักษณะของสถานที่ที่เหมาะสม สำหรับที่ตั้งวิหาร(กรณีไม่ได้อยู่ในอาราม)หรือที่ตั้งอาราม คือลักษณะทำเลที่ตั้งของอารามที่เหมาะสม ซึ่งนำมาจัดสร้างเป็นสังฆารามว่า เป็นสถานที่ไม่ใกล้ไม่ไกลจากหมู่บ้านนัก การเดินทางไปมาสะดวก กลางวันไม่พลุกพล่าน กลางคืนเงียบสงบ

⁵¹ ปฏิบัติ แปลตามศัพท์ว่า การทำให้ดำเนินไป ในที่นี้ได้แก่ การทำให้ศีล สมาธิ ปัญญา ให้ดำเนินไป ทำให้เกิดขึ้นหรือเจริญขึ้นที่เรียกว่า "ภาวนา" อังนโน ไชยวัฒน์ กปิลกาญจน์. *หยังลิกล่งสู่พระพุทธศาสนา พิมพ์ครั้งที่3* (กรุงเทพฯ : ห.จ.ก.ชวนพิมพ์, 2542) หน้า 255.

⁵² อาสวะคือ กิเลสบางอย่างทำให้ลำบาก ทำให้เดือดร้อน โดยอาการที่ไหลเอิบอาบ ไปในอารมณ์และในจิต มี 4 อย่าง เช่น กามาสวะ เป็นต้น. อังนโน ไชยวัฒน์ กปิลกาญจน์. *เรื่องเดิม* หน้า 355

แผนผังอาคาร

แผนผังของอาคารมี 2 รูปแบบคือ อาคารที่อยู่เฉพาะตนเป็นหน่วยเล็กที่สุดซึ่งมีขนาดเพียง 7x12 คืบ มีเพียงห้องเดียว ส่วนอีกรูปแบบหนึ่งเป็นอาคารสำหรับพระภิกษุจำนวนหลายรูปอยู่รวมกัน เรียกได้ว่าเป็นอาคารโถงคือเดิมเป็นห้องโถงโถง ต่อมาทรงอนุญาตให้กันห้องได้ 3 แบบคือ ห้องสี่เหลี่ยมจัตุรัส, ห้องยาว(สันนิษฐานว่าคือห้องสี่เหลี่ยมผืนผ้า) และห้องคล้ายตึกโถง (สันนิษฐานว่าเป็นการกันห้องซึ่งมีลักษณะที่เกี่ยวข้องกับรูปแบบของเรือนโถง) การกันห้องทั้ง 3 ห้องกล่าวมานี้ ถ้าเป็นอาคารขนาดพื้นที่ไม่มากก็ให้จัดห้องไว้ริมด้านใดด้านหนึ่งของฝาห้อง ส่วนอาคารที่มีพื้นที่ใหญ่จะจัดแบ่งห้องไว้กลางอาคารก็ได้

รูปแบบสถาปัตยกรรม

รูปแบบสถาปัตยกรรมทั้ง 5 ชนิดคือ วิหาร(วิหารโถง), เรือนมุงแถบเดียว(อชฌมโยโค),ปราสาท(ปราสาทโถง), เรือนโถง(หิมมิยะ),และถ้ำ(คุหา) รูปแบบสถาปัตยกรรมทั้ง 5 ชนิดนี้ไม่ได้กล่าวไว้ในลักษณะทางสถาปัตยกรรมเหมือนเช่นวิหารซึ่งได้อธิบายไว้ข้างต้น จากลักษณะของวิหารจะแสดงให้เห็นว่าวิหารไม่ใช่อาคารขนาดเล็กเท่านั้น แต่หมายถึงอาคารชั้นเดียวที่มีพื้นที่เล็กหรือใหญ่ก็เรียกว่าวิหารเช่นเดียวกัน ความหมายของรูปแบบสถาปัตยกรรมทั้ง 5 ชนิดนี้ มีผู้ให้ความหมายซึ่งได้รวบรวมไว้ในการวิเคราะห์เบื้องต้นเพิ่มเติมจากที่ปรากฏในพระวินัยปิฎกและอรรถกถา คือ

วิหาร

“ สิ่งก่อสร้างที่เป็นที่อยู่อาศัยหรือที่พัก ตรงกับที่เรียกในปัจจุบันคือ กุฏิหรือกุฎิ(แปลว่ากระท่อม)⁵³ หรือในอีกความหมายหนึ่ง “ลักษณะของวิหารเป็นกุฎิมีหลังคา มีปีกสองข้าง...”⁵⁴

เรือนมุงครึ่งเดียว

“..โรงหรือร้านที่มุงแต่ซีกเดียว เพื่อเปิดอีกด้านหนึ่งให้โปร่ง”⁵⁵

“..ลักษณะคล้ายเพิงหมาแหงน คือร้านที่มุงข้างหน้าสูงหลังต่ำ” ที่เป็นหลังคาเตไปข้างเดียว”⁵⁶

“ .Addhayoga as a gold-colored Bengal House ..It is interpreted by theme as a“ Bengali-type house with turn-up eaves looking like the wing of a supana(Garuda bird)”⁵⁷

ปราสาท

“ค้ำกล่าวถึงปราสาท มีแต่กล่าวถึงชั้นของปราสาท...ไม่ได้กล่าวถึงหลังคา ซื่อนี้จึงแปลกันว่าเรือนชั้น”⁵⁸

⁵³ พระธรรมปิฎก(ป.อ. ปยุตโต). จาริกบุญ จาริกธรรม . พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม,2539) หน้า 322

⁵⁴ กรมพระยาวิฆเนศวรโรตส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า. สารานุกรมพระพุทธศาสนา (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย,2529) หน้า 464.

⁵⁵ ซ้ำเรื่องเดียวกัน.

⁵⁶ พระธรรมปิฎก(ป.อ. ปยุตโต).เรื่องเดิม. หน้า 323.

⁵⁷ Sukuma Dutt.Buddhist Monks ans Monastries of India. (Delhi: Motilal Barnarsidass,1988)p. 95.

⁵⁸ กรมพระยาวิฆเนศวรโรตส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า. เรื่องเดิม. หน้า 464.

"A pasada as a 'long-storeyed mansion', i.e. with an upper storey completely covering the lower."⁵⁹

เรือนโถน

" เป็นเรือนมีหลังคาที่มีลานพระจันทร์ส่องถึง ได้แก่ หลังคาตัด"⁶⁰

" หมายถึงปราสาทคือเรือนชั้นที่มีหลังคาโถน หรือเทียบได้กับตึกปัจจุบันที่ชั้นบนสุดเป็นดาดฟ้า..."⁶¹

"...a Hammiya as a pasada with an attic on top..."⁶²

ถ้ำ

"หมายถึง ถ้ำอิฐ ถ้ำศิลา ถ้ำไม้ และถ้ำดิน หรือเป็นถ้ำในภูเขา อย่างเดียว อีกอย่างหนึ่งเป็นชอกเขาที่สามารถจุดประทีปทั้งกลางวันกลางคืนได้"⁶³

"Guha as a 'hutment made of bricks or scooped out of rock or made of wood or laterite'(pamsu)"⁶⁴

จากความหมายข้างต้นนี้ เมื่อเปรียบเทียบกับความหมายในอรรถกถาและฎีกาที่กล่าวมาก่อนแล้ว จะเห็นว่ามีความหมายคล้ายคลึงกัน ยกเว้นปราสาท ซึ่งมีกรกล่าวถึงปราสาทเป็นเรือนแบบมีมุข 4 มุขยื่นออกมา ซึ่งอาจจะเป็นรูปแบบแผนผังแบบหนึ่งของปราสาท ซึ่งมีได้กล่าวถึงจำนวนชั้นของปราสาท แต่อย่างไรก็ตาม ปราสาทสันนิษฐานได้ว่าน่าจะมีสูงใหญ่ มันคงกว่าอาคารทั่วไป ซึ่งทราบได้จากพุทธบัญญัติเกี่ยวกับภวนวกรรมหรือซ่อมแซมอาคารในพระวินัยปิฎกที่กล่าวมาแล้ว ถึงขนาดของวิหารว่ามีขนาดเล็กที่สุด รองลงมาคือ เรือนมุงแถบเดียว ส่วนเรือนชั้นเป็นวิหารขนาดใหญ่ เรือนโถนไม่ได้ระบุไว้ แต่วิเคราะห์ได้ว่ามีขนาดเล็กกว่าเรือนชั้น และมีขนาดใหญ่กว่าเรือนมุงแถบเดียว โดยพิจารณาจากความสัมพันธ์ของเรือนโถนกับเรือนชั้นตามความหมายที่รวบรวมไว้ข้างต้น

องค์ประกอบสถาปัตยกรรมทั่วไปอื่น ๆ

ในพระวินัยปิฎก พระพุทธองค์ทรงบัญญัติในรายละเอียดที่เป็นมาตรฐานทั่วไป เช่น ฐาน,บันได, ราวกันตก,ชุ่มหลังคา,รั้ว,ลวดลายภายในวิหาร,สีพื้นผนัง มีสีหลักๆ 3 สี คือ พื้นฉาบทาสีดำ ผนังฉาบทาสีขาวหรือเหลือง และที่สำคัญคือวัสดุที่ใช้เป็นองค์ประกอบในการก่อสร้างเป็น อิฐ หิน หรือไม้ เป็นต้น

⁵⁹ Sukuma Dutt. Op.cit.,p. 95.

⁶⁰ กรมพระยาวิเชียรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า. เรื่องเดิม. หน้า 464.

⁶¹ พระธรรมปิฎก(ป.อ. ปยุตโต).เรื่องเดิม. หน้า 323

⁶² Sukuma Dutt. Op.cit.,p. 95.

⁶³ อภิ.อ. ๒/๕๒๗/๓๙๒. ฉบับมหาจุฬาลงกรณ ๒๕๓๓ ; สารคดี.ฎีกา. ๓/๗๑-๗๓/๒๘๕ ; วิมติ.ฎีกา. ๒/๗๑-๗๓/๑๓๕ ; วิสุทธ.

ฎีกา. ๑/๑๗/๖๓ ฉบับ มหาจุฬาลงกรณ ๒๕๓๘ อ้างใน พระมหาชัยวัฒน์ อภิญาญญจารี(สิงห์โงน) การศึกษาวิเคราะห์บทบาทของนางวิสาขา มหาอุบาสิกาที่ปรากฏในพระพุทธศาสนา (วิทยานิพนธ์พุทธศาสนมหาบัณฑิต สาขาพระพุทธศาสนา มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2541) หน้า 96.

⁶⁴ Sukuma Dutt. Op.cit p. 95